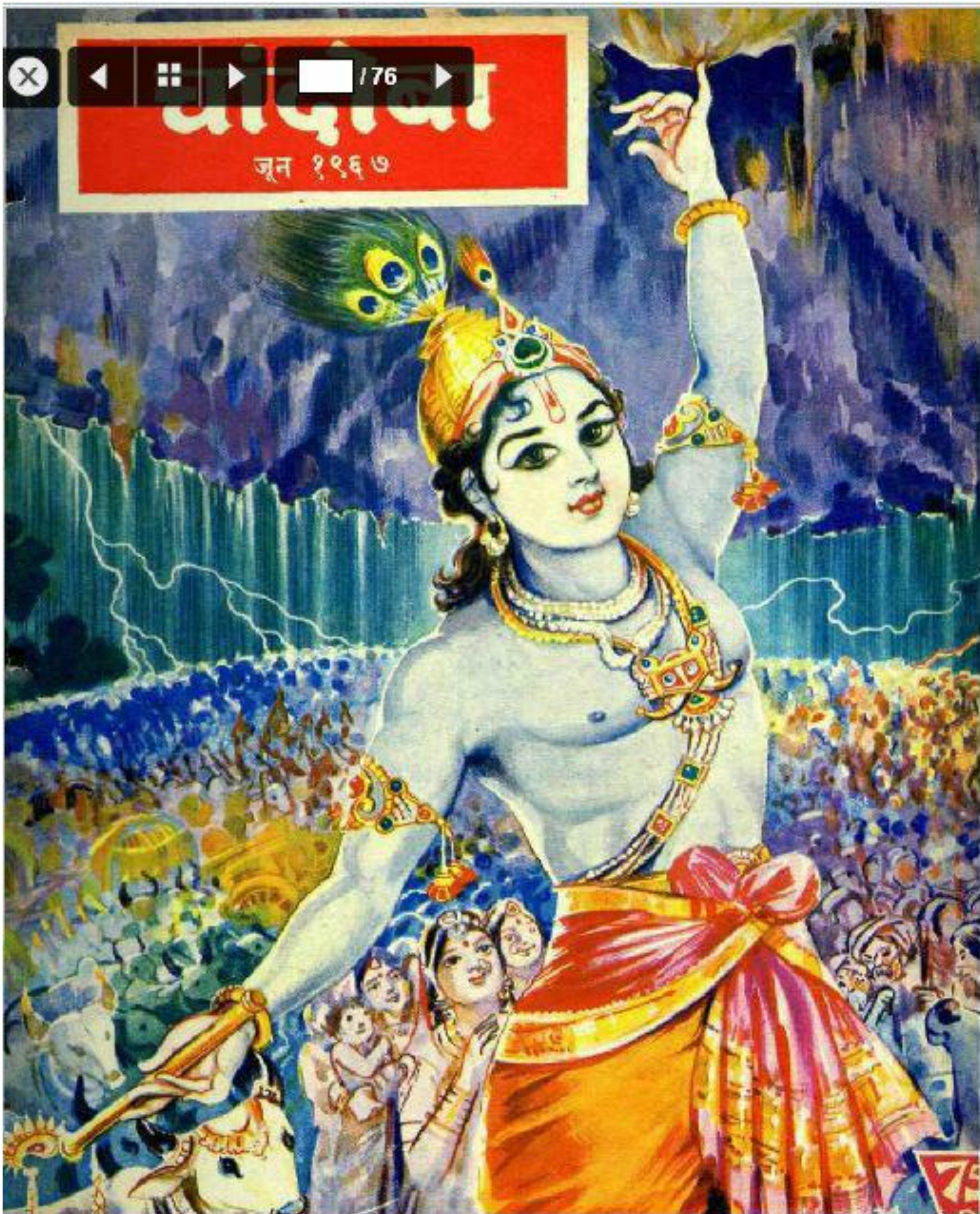


जून १९६७



भारताचा इतिहास



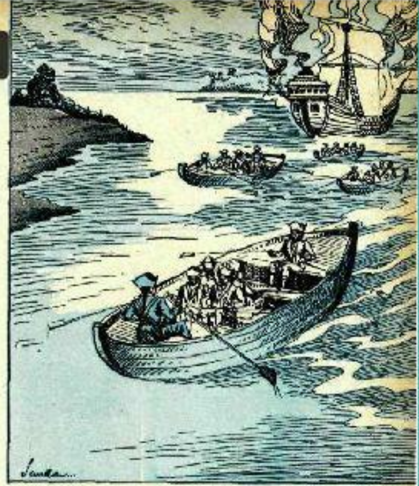
सतराव्या शतकाच्या पूर्वार्धांत इंग्लंडच्या ईस्ट इंडिया कंपनीला कांहीं विशेष फायदा झाला नाहीं. परंतु त्या शतकाच्या उत्तरार्धांत कंपनीला ब्रिटीश सरकारकडून कांहीं सवलती मिळाल्या आणि कंपनीची भरभराट होऊं लागली.

त्याच वेळीं कंपनीनें लाथा झाडायला सुरवात केली. जी कंपनी त्या वेळपर्यंत शांतपणें व्यापार करीत आली होती, तिचें बळ एकाएकीं इतकें वाढलें कीं तिनें कांहीं प्रदेश बळकावण्यासाठीं तयारी सुरू केली. देशांतली अराजकता कंपनीला जास्त फायद्याची वाटली. जीराल्ड ॲंगियर १६६९ पासून मुंबईला गव्हर्नर म्हणून काम करीत होता. त्यानें कंपनीला एका पत्रांत लिहिलें—"या पुढें तुम्हांला तलवार हातीं धरून आपला व्यापार करावा लागेल."

कंपनीच्या धोरणांत बदल झाला. भारताला इंग्रजी सत्तेखालीं आणण्यासाठीं यत्न सुरू झाले. कंपनीच्या प्रमुखांपैकीं सर जॉन चाइल्ड यानें १६८८ च्या डिसेंबर महिन्यांत मुंबईचें बंदर व पश्चिमी किनाऱ्यावरचीं मोंगलांचीं कांहीं बंदरें यांना वेढा दिला आणि अनेक मोंगल जहाजें काबीज केलीं. पण ही घाईच ठरली. कारण इंग्रजांना वाटलें होतें तितकें मोंगल साम्राज्य दुबळें नव्हतें. त्याबद्दल सर जॉन चाइल्ड याला औरंगजेब बादशहाची फक्त माफीच मागावी लागली नाहीं तर, वर दीड लाख रुपये नुकसान भरपाई म्हणून भरावे लागले. १६९० मध्यें औरंगजेब बादशाहानें इंग्रजांना व्यापार करण्यास परवानगी दिली.

बंगालमध्यें इंग्रज व्यापाऱ्यांना व्यापाराच्या सवलती देऊन सुलतान शुजानें १६५१ मध्यें एक फर्मान काढलें. परंतु त्याच्या वारसदारांनीं १६५६ मध्यें त्या सर्व सवलती मागें घेतल्या. १६७२ मध्यें शाहिस्ते खानानें जें फर्मान काढलें होतें, इंग्रज त्याचा फायदा करून घेण्यांत यशस्वी झाले नाहींत. म्हणून कंपनीनें बळजबरीनें आपला हेतू साध्य करून घेण्याचा विचार केला. कंपनीनें हुगळीला एक किल्ला बांधला. १६८६ च्या ऑक्टोबर महिन्यांत इंग्रज व मोंगल यांचें आपसांत युद्ध झालें. इंग्रजांनीं हुगळीहून पळ काढला आणि नदीच्या मुखाजवळच्या एका बेटांत राहून तेथून तहाचीं बोलणीं सुरू केलीं. तह झाला. परंतु पुढल्या वर्षीं कॅप्टन विलियम हीथ याच्या नेतृत्वाखालीं इंग्लंडमधून एक आरमार आलें आणि इंग्रजांनीं चितागांग बंदर काबीज करण्यासाठीं स्वारी केली. शेवटीं हीथच्या हातीं अपयशच आलें.

१६९० मध्यें औरंगजेब बादशाहाशीं झालेल्या संधीनंतर इंग्रजांनीं आपल्या माकडचेष्टा बंद केल्या. जाब चारनेक हा इंग्रज एजंट चतुर होता. १६९० मध्यें त्यानें सुतमती नामक स्थानीं एक वखार बांधली. १६९१ च्या फेब्रुवारींत



मोंगल बादशाहांच्या हुकमानें बंगालचा नबाब इब्राहीमखान यानें एक फर्मान काढलें. या परवान्याप्रमाणें वार्षिक तीन हजार रुपये सरकारांत इंग्रजांना भरून इतर कोणत्याहि प्रकारचा दुसरा कर दिल्याशिवाय बंगाल मध्यें व्यापार करण्याची परवानगी मिळाली.

बर्दवान जिल्ह्याचा जमीनदार शोभासिंह याच्या बंडाचें मिश करून १६९६ मध्यें इंग्रजांनीं आपल्या किल्ल्याची डागडुजी केली. दोन वर्षांनंतर त्यांनीं सुतमती, कलकत्ता व गोविंदपुर नामक तीन गांवें १२०० रुपये

देऊन विकत घेतली. इंग्रजांच्या या वस्तीचें नांव फोर्ट विलियम ठेवण्यांत आलें.

चार्लस् द्वितीय व जेम्स् द्वितीय यांच्या काळांत कंपनीला पुष्कळ फायदा झाला. परंतु १६९४ मध्यें ब्रिटीश पार्लमेंटनें कंपनीला हिंदुस्थानांत व्यापार करण्यासाठीं दिलेला सर्वाधिकार काढून घेतला. पार्लमेंटनें प्रत्येक इंग्रजाला हिंदुस्थानांत व्यापार करण्याचा अधिकार दिला. १६९८ सालीं त्याला कायद्याचें रूप पण मिळालें. जनरल सोसायटी नांवाची आणखी एक कंपनी स्थापन झाली. जुनी कंपनी आपले अधिकार सुरक्षित व्हावे या हेतूनें १७०७ मध्यें या नव्या कंपनींत सामील झाली. परंतु आणखी एक कंपनी 'इंग्रजी व्यापारी कंपनी' ह्या नांवानें स्थापन झाली. या नव्या कंपनी तर्फे सर विलियम नोरीस नांवाचा दूत मोंगल दरबारीं आला. त्यानें आपल्या कंपनीला सवलती देण्याचा प्रयत्न केला. त्याला यश मिळालें नाहीं. शेवटीं दोन्ही कंपन्या एक होऊन १७०३ पर्यंत कोणत्याहि प्रकारची चढा-ओढ न करीता व्यापार करीत राहाल्या.

अठराव्या शतकांत सुरवातीचीं ४० वर्षे ईस्ट इंडिया कंपनीचा व्यापार देशांत अराजकता असूनहि निर्विघ्नपणें व शांतपणें चालू होता. १७१५ पासून मोंगल दरबारांत कंपनीच्या तर्फे एक दूत सुद्धां राहूं लागला. दूतावासांतील विलियम हॅमिल्टन नांवाच्या एका डाक्टराच्या औषधानें फर्रुकसिअर बादशाहाला गुण पडला. त्याचा कंपनीला फायदा झाला. तों पर्यंत इंग्रज जे कर देत होते ते रद्द करण्यांत आले. मुंबईला जीं नाणीं सुरू करण्यांत आलीं होतीं तीं मोंगल साम्राज्यांत सर्वत्र मान्य झालीं.



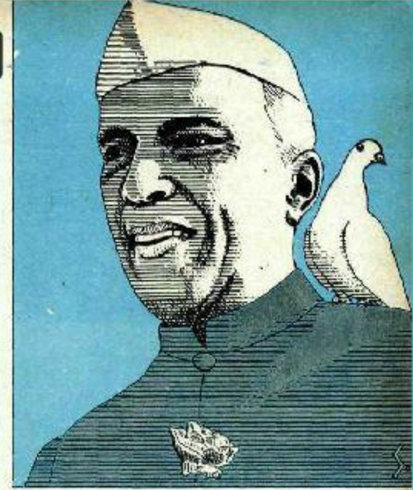
नेहरू चरित्र

[३४]

१९३६ च्या ऑगस्ट महिन्यांत कांग्रेसनें निवणुकीची तयारी सुरू केली. जवाहरलालजींनीं भाषणें करीत देशभर भ्रमण केलें.

११ डिसेंबर १९३६ या रोजीं जवाहरलालजी तिसऱ्या वेळीं कांग्रेसचे अध्यक्ष म्हणून निवडून आले. लागोपाठ तीन वर्षे कांग्रेसचें अध्यक्ष राहाणें त्यांना पसंत नव्हतें. परंतु गांधीजींनीं सुद्धां त्याचें अनुमोदन केलें. फैजपूरच्या अधिवेशनांत जवाहरलालजींनीं आपल्या अध्यक्षीय भाषणांत भारतीय स्वातंत्र्याविषयीं प्रामुख्यानें उल्लेख केला. ब्रिटीश सरकारच्या साम्राज्यांतर्गत स्वराज्याच्या धोरणाचें त्यांनीं खंडन केलें.

निवडणूक संपली व सात प्रांतांत कांग्रेसला यश मिळालें. दिल्ली येथें कौन्सिलांत निवडून आलेल्या सभासदांची एक बैठक झाली व मंत्रिपद स्वीकारण्याचा निर्णय घेण्यांत आला. जवाहरलालजींना हा निर्णय पसंत नव्हता.



कांग्रेसला मुसलमानांचीं मतें जास्त मिळालीं नाहींत. मुसलमानांचे प्रश्न अगदी निराळ्या स्वरूपाचे आहेत असें जिन्नांचें मत होतें. शेतकऱ्यांच्या दृष्टीनें हिन्दू मुसलमान असा भेद होत नाहीं असें नेहरूंचें म्हणणें होतें.

१९३८ च्या प्रारंभीं मुंबई येथें कांग्रेस कार्यसमितीची एक सभा झाली. त्या बैठकींत कांग्रेस मंत्र्यांच्या कामाविषयीं टीका झाली. कांग्रेस व सरकार याच्यांत वाढत चाललेल्या मतभेदाचीं लक्षणें दिसूं लागलीं होतीं. सरकारनें राजकीय कैद्यांना सुटका










कामीं यश लाभलें नाहीं. कांग्रेसचे प्रतिनिधि म्हणून जवाहरलाल नेहरू व आझाद त्यांना भेटले. ब्रिटन भारतावरची आपली पकड सोडायला तयार नव्हता.

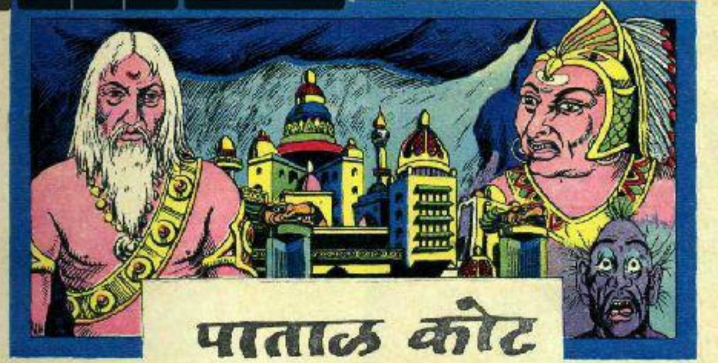
"भारत स्वतःच्या बळावर स्वातंत्र्य मिळवील." असा ठराव कांग्रेसनें केला.

१९४२ च्या ऑगस्ट महिन्यांत मुंबई येथें कांग्रेसचें अधिवेशन भरलें. 'चले जाओ!' हा ठराव तेथेंच पास झाला. 'भारत छोडो' हा एक भारतीय स्वातंत्र्याचा मंत्र झाला. राष्ट्रीय चळवळ इतकीं वर्षे चालू राहल्यानंतर स्वतः महात्मा गांधीजीच क्रांतिकारी झाल्यासारखें वाटूं लागलें.

कांग्रेसची ही चळवळ सुरू करण्यापूर्वीच दुसऱ्या दिवशीं पहाटे सरकारनें कांग्रेसच्या पुढाऱ्यांना अटक केली. सर्व मिळून ३० जणांना अटक झाली. हे सर्व कांग्रेसच्या अधिवेशनाला हजर होते. गांधीजींना चिंचवडनजीक उतरविण्यांत आलें आणि आगाखान यांच्या बंगल्यांत ठेवण्यांत आलें. मुंबईच्या पुढाऱ्यांना येरवड्याच्या तुरुंगांत ठेवण्यांत आलें. कांग्रेस कार्य कारिणीच्या बाकी सभासदांना पुण्याला घेऊन जाऊन तेथून अहंमदनगरच्या किल्ल्यांत नेण्यांत आलें.

पुढाऱ्यांना अटक झाल्याची बातमी कळतांच देशांत क्रोध व क्षोभ यांचा ज्वालामुखीच फुटल्याचा भास झाला. पुढाऱ्यांच्या अभावीं प्रजेनें स्वतः सरकारला तोंड दिलें. नाना तऱ्हेचीं संकटें हंसत हंसत सहन केलीं. विटेचें उत्तर दगडानें देण्याचा यत्न केला. १८५७ नंतर देशांत इतक्या मोठ्या प्रमाणावर झालेली चळवळ हीच होय.





पाताळ कोट

[१२]

[धूमक व त्याचे साथी कोठें लपले होते, हें मगर-माणसांनीं पाहिलें होतें. ते जवळ पोंचण्यापूर्वीं डोंगराच्या वळणाकडे ते पळूं लागले. शत्रु त्यांचा पाठलाग करूं लागले. एका तुकडींतल्या मगर-माणसांनीं भाले घेऊन त्यांची वाट रोखून धरली. पुढें—]

धूमक मुळींच भ्याला नाहीं. त्यानें फक्त एकदांच मागें वळून पाहिलें. जे जिवंत राहिले होते ते भिऊन पळाले नव्हते, या उटल ते पाय वाटेनें पाठीमागून धांवत पाठलाग करीत होते.

"सोमू! हे लोक येत आहेत ना, त्यांच्या समाचाराला मी आहें येथें उभा. तूं आणि विरूप दोघे त्या ओरडणाऱ्यांवर भाले फेंका." असें सांगून धूमकनें स्वतः एक भाला पाठलाग करणाऱ्या मगर माणसांवर फेंकला.

भाला येत असलेला पाहून मगर-माणसे पाय वाटेच्या दोन्ही बाजूला पांगलीं. तिकडे सोमक व विरूपनें फेंकलेले भाले आणि बाण डोंगराच्या वळणाच्या बाजूनें येणाऱ्या मगर माणसांवर पडले.

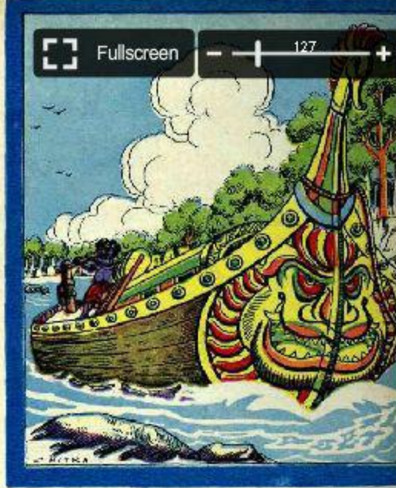
"काय पण हिंमत आहे!" त्यांच्या पैकीं एक जण ओरडून म्हणाला. तो होता

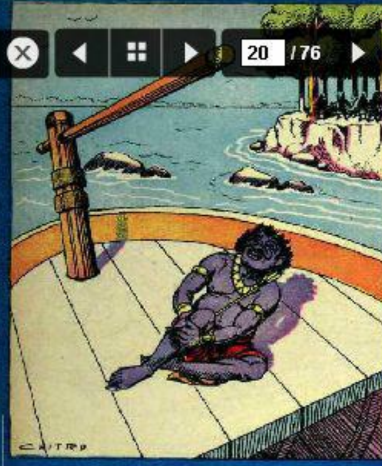


इतक्यांत धूमक व त्याचे दोघे साथी नदी काठीं येऊन पोंचले. त्यांना पाहून पुलिंदला देव पावल्यासारखा आनंद झाला. तो पळत पळत पुढें गेला आणि धूमकला कडकडून भेटून म्हणाला– "धूमक दादा! माझी धाकटी बायको त्या होडक्यांत कैदेंत आहे. 'बांचवा!' म्हणून ओरडत आहे. आतां तें होडकें कसें धरायचें हो?"

धूमकनें होडक्याकडे पाहिलें. मगर-माणसांपैकीं कांहीं ओरडत बुडत तरंगत होडक्याच्या पुढें पुढें ओघांत वाहात चालले होते. कांहीं होडक्याजवळ जाण्याचा जिवा-पाड यत्न करीत होते.

"पुलिंद तूं दोरखंड कापायला नको होतें. तें दोरखंड धरूनच होडकें बाहेर ओढतां आलें असतें. राक्षसाचे नोकर पाण्याच्या ओघांत मरणार. एक जण देखील वांचणें शक्य नाहीं. होडक्याकडे जाणाऱ्यांपैकीं एक दोघे पोंचतील कदाचित. सर्वच्या सर्व कां वरें आपल्यावर धांवून आले? एक जण देखील होडक्यांत कां राहाला नाहीं?" धूमकची ही शंका दूर करण्यासाठीच जणुंकांहीं त्याचें बोलणें





संपण्यापूर्वीच होडक्याच्या पेटींतून एक खुजा राक्षस लंगडत बाहेर सुकाणूंजवळ आला. त्यानें सुकाणूं धरल्याबरोबर होडक्याचें डोलणें बंद झालें.

त्या खुजा राक्षसानें दांत ओठ चावून धूमककडे एकदां पाहिलें आणि होडक्याकडे पोहोत येणाऱ्या एका मगर-माणसाच्या डोक्यांत वल्ह्यानें मारलें आणि ओरडला– "मूर्खांनो! मरा! तुम्हांला व कालिकली राक्षसाला माझा हा शेवटचा नमस्कार! होडकें माझें आहे आणि ही बाईपण माझीच बायको आहे. आम्ही दोघं या

जंगलांत कोठेंतरी झोंपडें बांधून सुखानें राहूं."

तें ऐकून पुलिंदाच्या अंगाचा भडका उडून गेला. म्हणाला–"दुष्टा! तिचा नवरा मी जिवत असतां माझ्या देखत तिला पळवून नेणार आहेस तूं?" असें म्हणत त्यानें नदींत उडी टाकली आणि पोहोत होडक्याकडे निघाला.

परंतु विरूपनें हात धरून त्याला बाहेर ओढलें. म्हणाला–"इतकी घाई कशाला? एकटा जवळ पोंचलास तरी तो तुला ठार केल्याशिवाय राहील का? थोडा धीर धर.



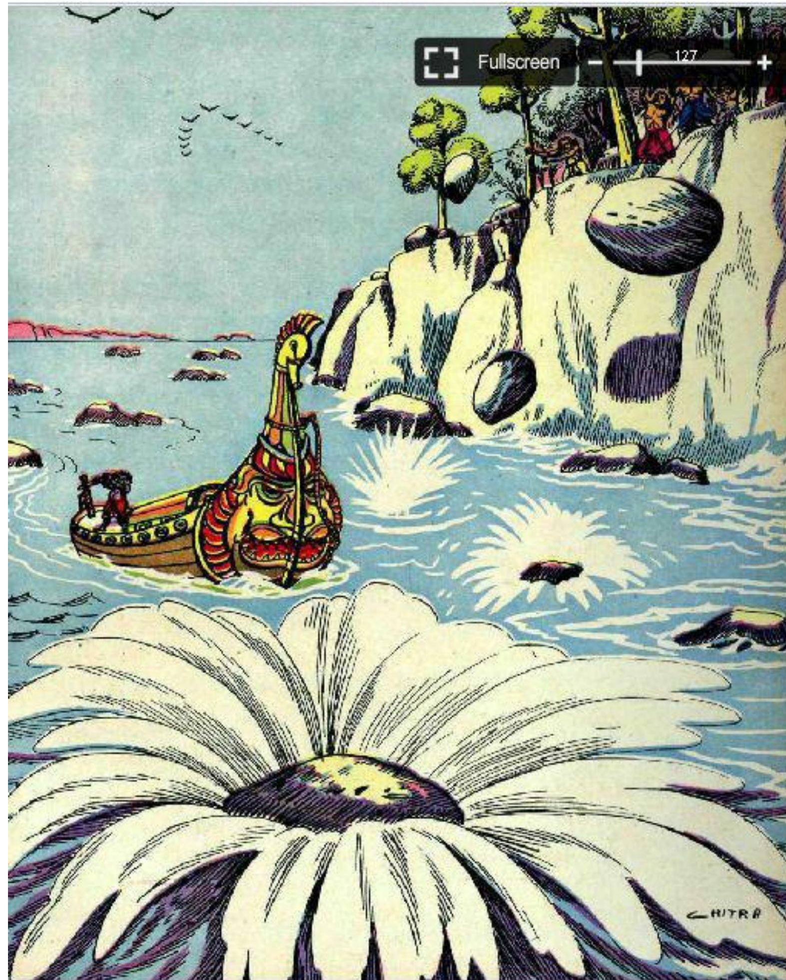
तुझीं होडकीं येऊं तर देत. नंतर त्या होडक्याचा पाठलाग कर. तुझ्या मदतीला आम्ही आहोंच. त्या राक्षसाला ठार करून आम्ही तुझ्या बायकोला सोडवूं."

तिकडे तो खुजा राक्षस गाढव रेंकूं लागल्यासारखा जोरानें हंसला. म्हणाला– "आमचें परस्परांवर प्रेम झाल्यावर आणि लग्न करून घेतल्यावर पळवून नेलें असें कोण म्हणणार रे?" असें म्हणत होडक्या-जवळ येणाऱ्या आणखी एका मगर-माण-साच्या डोक्यांत त्यानें वल्हें मारलें आणि होडकें जोराचा ओघ होता तिकडे वल्हवून झपझप नेऊं लागला.

"गेली हो गेली....माझी लाडकी धाकटी गेली हो...." असें ओरडत पुलिंदनें पुन्हां एकदां पाण्यांत उडी मारली, परंतु त्याची कंबर धरून विरूपनें त्याला बाहेर ओढलें.

तेवढ्या अवधींत सोमकनें एक बाण नेम धरून त्या खुजा राक्षसाच्या गुडघ्याला मारला. बाण लागतांच त्याच्या हातांतली सुकाणूंची दांडी सुटली व तो होडक्यांत पडला.

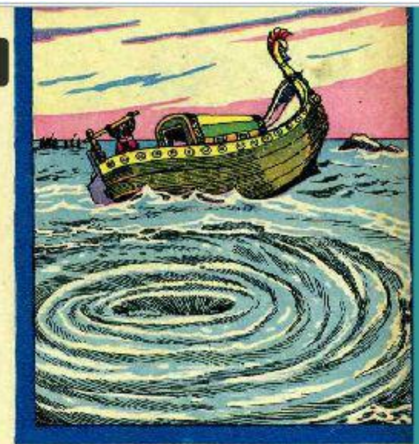
"ह्याला म्हणतात नेम! तो मरणार नाहीं व होडकें पण चालवूं शकणार नाहीं."



धूमकनें पाठ थोपटून सोमकला शाबासकी दिली.

होडकें एका भोंवऱ्यांत सांपडलें आणि चक्कर खाऊं लागलें. खुजा राक्षस लंगडत लंगडत उठला. त्यानें बाण काढून फेंकून दिला आणि सुकाणूं धरून होडकें भोंवऱ्याच्या बाहेर काढलें.

इतक्यांत भिल्लांच्या दोन्ही होड्या आल्या. त्याच होड्यांत बसून धूमक व सोमक नदी पार करून आले होते. एका होडींत तो गरूडपक्षीपण तडफडत पडला होता.

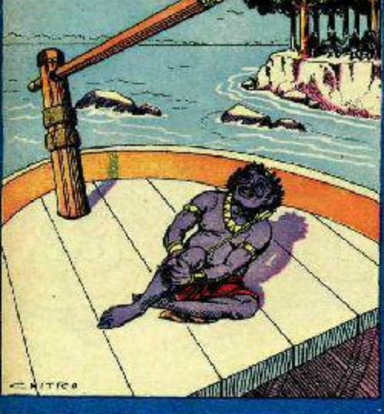


होड्या जवळ किनाऱ्याला लागतांच धूमक व विरूप एका होडींत चढले. सोमक व पुलिंद दुसऱ्या होडींत बसले. पुलिंदनें आपल्या अनुयायांना काठाकाठानें पळत राक्षसाच्या होडक्यावर फक्त राक्षसालाच लागतील असे दगड फेंकायला सांगितलें. नंतर त्यानें असेंदेखील बजावून सांगितलें कीं जर का होडकें तुटून पाण्यांत बुडालें तर एकेकाची चामडी लोळवीन.

वल्हीं जोरानें मारून धूमकनें होड्या त्या होडक्याजवळ लवकर न्यायला सांगितलें. होडकें बुडालें तरी चालेल. पण तो राक्षस जिवंत सांपडला तरी पुरे. म्हणजे आपल्याला कालिकली राक्षसाच्या पाताळकोटाची वाट मिळेल."

"होडकें बुडालें आणि माझी बायको बुडाली तर मी कोणाच्या तोंडाकडे पाहूं?" पुलिंद घाबरल्यासारखा म्हणाला.

"धूमदादा! मला वाटतें कीं कालशंबर मांत्रिकपण त्याच होडक्यांत कैदेंत आहे. म्हणून होडकें पण आपण बुडूं देतां कामा नये. त्या खुजा राक्षसाला आपण चौघे मिळून धरूं शकणार नाहीं का? सहजीं पकडूं." विरूप म्हणाला.



जंगलांत कोठेंतरी झोंपडें बांधून सुखानें राहूं."

तें ऐकून पुलिंदाच्या अंगाचा भडका उडून गेला. म्हणाला—"दुष्टा! तिचा नवरा मी जिवंत असतां माझ्या देखत तिला पळवून नेणार आहेस तूं!" असें म्हणत त्यानें नदींत उडी टाकली आणि पोहोत होडक्याकडे निघाला.

परंतु विरूपनें हात धरून त्याला बाहेर ओढलें. म्हणाला—"इतकी घाई कशाला? एकटा जवळ पोंचलास तरी तो तुला ठार केल्याशिवाय राहील का? थोडा धीर धर.



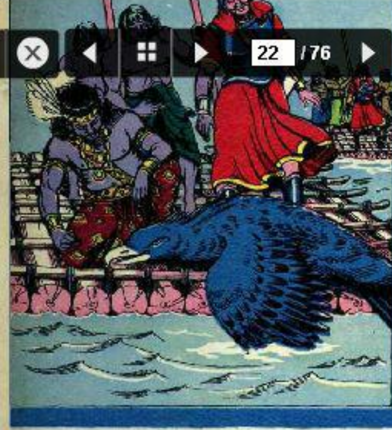
होडक्याचा पाठलाग कर. तुझ्या मदतीला आम्ही आहोंच. त्या राक्षसाला ठार करून आम्ही तुझ्या बायकोला सोडवूं."

तिकडे तो खुजा राक्षस गाढव रेंकूं लागल्यासारखा जोरानें हंसला. म्हणाला—"आमचें परस्परांवर प्रेम झाल्यावर आणि लग्न करून घेतल्यावर पळवून नेलें असें कोण म्हणणार रे?" असें म्हणत होडक्याजवळ येणाऱ्या आणखी एका मगर-माणसाच्या डोक्यांत त्यानें वल्हें मारलें आणि होडकें जोराचा ओघ होता तिकडे वल्हवून झपझप नेऊं लागला.

"गेली हो गेली....माझी लाडकी धाकटी गेली हो...." असें ओरडत पुलिंदनें पुन्हां एकदां पाण्यांत उडी मारली, परंतु त्याची कंबर धरून विरूपनें त्याला बाहेर ओढलें.

तेवढ्या अवधींत सोमकनें एक बाण नेम धरून त्या खुजा राक्षसाच्या गुढग्याला मारला. बाण लागतांच त्याच्या हातांतली सुकाणूंची दांडी सुटली व तो होडक्यांत पडला.

"ह्याला म्हणतात नेम! तो मरणार नाहीं व होडकें पण चालवूं शकणार नाहीं."



होडकें जोरानें वाहूं लागलें. राक्षसानें पण होडकें जोरानें चालवायला सुरवात केली. दोन्ही होड्या त्याचा पाठलाग करीत येत असलेल्या पाहून त्याच्या अंगांत एकदम कोठून स्फुरण चढलें कोणाला ठाऊक?

पुलिंदच्या अनुयायांनीं राक्षसाच्या होडीवर दगडांचा वर्षाव चालू ठेवला होता. दगड पाण्यांत होडीजवळ पडत व त्यामुळें पाण्यांत जोरानें लाटा उसळून होडीचा वेग थोडा कमी करीत. राक्षसाला पण हात थांबवून कांहीं वेळ बसून रहावें लागे. आतां होडकें बुडणार अशी भीति पण त्याला वाटूं लागली.



हळू हळू पाठलाग करणाऱ्या होड्या आणि राक्षसाच्या होडक्यांतलें अंतर कमी होऊं लागलें. पुलिंदचे अनुयायी तें पाहून मोठमोठे दगड होडक्याच्या आजूबाजूला फेंकूं लागले. धूमक व त्याच्या साथ्यांना वाटूं लागलें कीं होडकें हातांत येणें आतां तितकेंसें कठीण नाहीं. विरूप होडींतल्या गरूड पक्षाजवळ बसून प्रेमानें त्याला गोंजारीत चुटक्या वाजवून मोठ्या उत्साहानें त्याला बेशुद्ध स्थितींतून जागा करीत होता. गरूड पक्षी उडत नव्हता, बसल्याबसल्याच डोकें खालीं करून शीळ वाजवीत होता.

"हा गरूड जर का वळला तर त्या राक्षसाच्या डोक्यावर आणि खांद्यावर चोंचीनें एक दोन टोंची मारून येईल." विरूप म्हणाला.

इतक्यांत भिल्लांनीं टाकलेला दगड चुकून विरूप बसला होता त्या होडीला लागला. त्याच्या धक्क्यानें होडी उलटली आणि सर्व पाण्यांत पडले. नाव सरळ करून पुन्हां सर्व होडींत बसले. गरूडपण पाण्यांत पडला होता. तो पंख फडफडवून विरूपच्या खांद्याजवळ घिरट्या घालूं लागला. तें पाहून विरूपला आनंद झाला.

एकाएकीं पाण्याचा ओघ वाढला. एवढेंच नव्हे तर नदींत मोठमोठे खडक व दगड-पण दिसूं लागले. खुद्द राक्षस, होडकें त्या दगडांवर आपटून फुटूं नये अशा बेतानें होडकें संभाळून नेऊं लागला. पुलिंदच्या अनुयायांचा दगडांचा वर्षाव चालू होता.

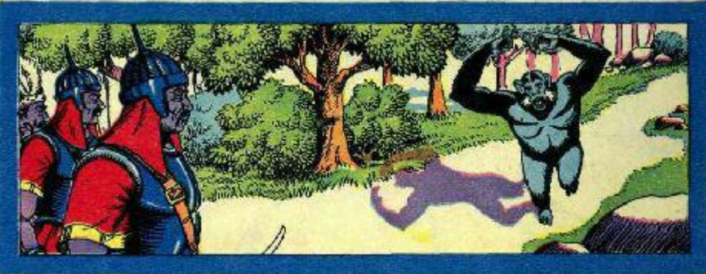
"मला वाटतें कीं जवळच कोठें तरी धबधबा असावा. म्हणूनच पाण्याचा ओघ इतका वाढलेला दिसतो आहे. आपण आपल्या होड्या काठावर घेऊन जाण्यांत शहाणपण आहे." विरूप म्हणाला.

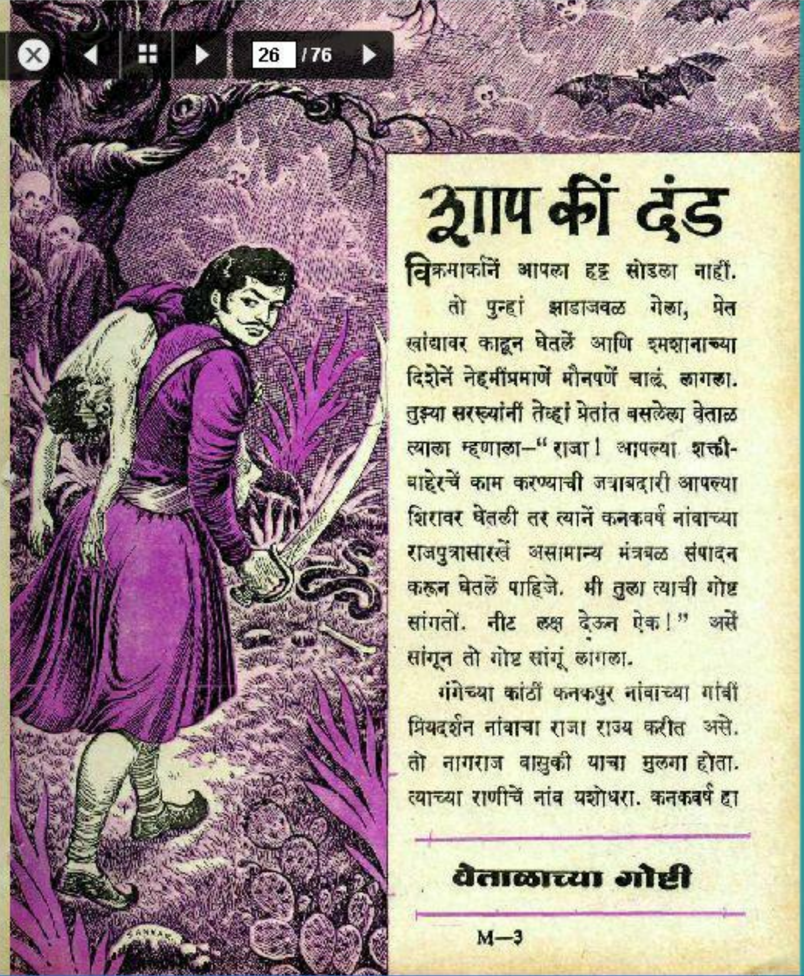
"मग तो राक्षस आणि माझी बायको?" पुलिंद घाबरून म्हणाला.

"ती लागेल कोठें तरी कांठाला, नाहीं-तर........" तो असें बोलतच होता कीं होडकें एका खडकावर आपटलें आणि [illegible] मारली. नदींत तरंगत वहात चाललेल्या एका बाईकडे तो पोहोत गेला. नंतर तिला आपल्या खांद्यावर घेऊन तो पोहोत काठाकडे जाऊं लागला.

"होड्या लवकर चालवा!" धूमक म्हणाला. मित्रांनीं एक दोन मिनिटांत होड्या काठाला आणल्या. परंतु तोंपर्यंत राक्षस बराच खालीं वाहून गेला होता आणि काठावर आला पण होता. धूमक व त्याचे साथी आणि राक्षस यांच्या मध्यें एक देऊळ होतें. देवळाच्या चारी बाजूला मोठमोठीं झाडें होतीं व त्यांवर वनमाणसें लोंबत उड्या मारीत होतीं. त्यांपैकीं एक वनमाणूस जोरानें ओरडला आणि धूमक होता त्या बाजूला येऊं लागला.

(पुढील गोष्ट पुढील अंकीं)





शाप कीं दंड

विक्रमार्कानें आपला हट्ट सोडला नाहीं. तो पुन्हां झाडाजवळ गेला, प्रेत खांद्यावर काढून घेतलें आणि श्मशानाच्या दिशेनें नेहमींप्रमाणें मौनपणें चालूं लागला. तुझ्या सरख्यांनीं तेव्हां प्रेतांत बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला—"राजा! आपल्या शक्ती-बाहेरचें काम करण्याची जबाबदारी आपल्या शिरावर घेतली तर त्यानें कनकवर्ष नांवाच्या राजपुत्रासारखें असामान्य मंत्रबळ संपादन करून घेतलें पाहिजे. मी तुला त्याची गोष्ट सांगतों. नीट लक्ष देऊन ऐक!" असें सांगून तो गोष्ट सांगूं लागला.

गंगेच्या कांठीं कनकपुर नांवाच्या गांवीं प्रियदर्शन नांवाचा राजा राज्य करीत असे. तो नागराज वासुकी याचा मुलगा होता. त्याच्या राणीचें नांव यशोधरा. कनकवर्ष हा

वेताळाच्या गोष्टी



त्यांचा मुलगा. कनकवर्ष इतका सुंदर होता कीं प्रत्येक तरुण स्त्रीला, तो आपला पति व्हावा असें वाटे.

त्याचें रूपवर्णन ऐकूनच मदनसुंदरी नांवाची राजकन्या त्याच्यावर भाळली. ती विदर्भ देशांतल्या कुंडिननगरच्या राजाची कन्या होती. ती देखील कनकवर्षला साजेल अशीच रूपवती होती. तिनें रोलदेव नामक एका चित्रकाराला आपलें चित्र देऊन कनकवर्ष याच्याकडे आपला मानस कळविण्यासाठीं पाठविलें. रोलदेवनें मदनसुंदरीचें चित्र देऊन कनकवर्षला राजकन्येचा प्रेम- [illegible] कळविलें. कनकवर्ष मदनसुंदरीचें चित्र पाहून तिच्यावर मोहित झाला. दोघांचें पुढें थाटामाटानें लग्न झालें. बरेच दिवस झाले तरी त्यांना मूल झालें नाहीं. तेव्हां कनकवर्षाला काळजी वाटूं लागली कीं पुढें कुलोद्धार कोण करणार? त्या काळजींत राजाला झोंप लागेना. एकदां तो अंथरुणावर या कुशीवरून त्या कुशीवर वळत असतां त्याला समोर एक वयस्क स्त्री दिसली. तिला पाहतांच कनकवर्षाच्या मनांत तिच्याविषयीं श्रद्धा व भक्ति उत्पन्न झाली. त्यानें उठून तिला नमस्कार केला.

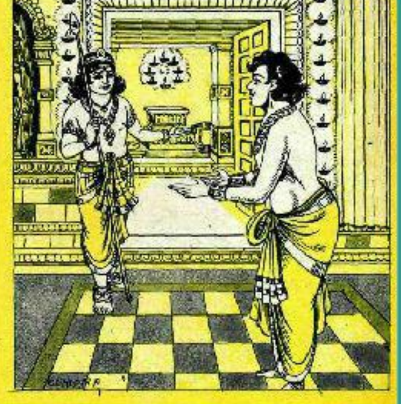
त्या स्त्रीनें त्याला आशीर्वाद दिला व म्हणाली—"मुला! मी तुझी आते, तुझ्या वडिलांची मोठी बहीण रत्नप्रभा. आम्ही दोघे बहीण भाऊ नागराज वासुकी यांचीं मुलें. मी आजवर अदृश्यपणें तुझें रक्षण करीत आलें आहे. तूं असा उदास कां?"

"आत्याबाई! मी तुमच्या दर्शनानें धन्य झालों. मला मूल नाहीं, फक्त याच गोष्टीचें दुःख आहे."

"मी एक उपाय सांगतें. तूं कुमारस्वामी याची आराधना कर! त्याच्या अनुग्रहानें तुला पुत्रप्राप्ति होईल. अनेक [illegible] त्यांना तोंड देण्यास मी तुझ्या पाठीशीं आहें." असें सांगून रत्नप्रभा अदृश्य झाली.

कनकवर्ष राज्यकारभार प्रधानाच्या हातीं देऊन कुमारस्वामीची आराधना करण्यासाठीं निघाला. त्यानें घोर तपश्चर्या केली. कांहीं दिवसांनी त्याच्या डोक्यावर धबधब्यासारखें पाणी पडूं लागलें. तो कष्ट सहन करण्यास रत्नप्रभेनें अदृश्यपणें शक्ति पुरविली. कुमारस्वामीनें त्याच्या तपश्चर्येची परीक्षा घेण्यासाठीं विघ्नेश्वर गणनायकाला नेमलें. त्यानें धबधब्याच्या पाण्यांत सांपाचें विष कालविलें. रत्नप्रभेनें तें विष सहन करण्याची शक्ति पण त्याला दिली. गणनायकानें आपले सुळे त्याच्या छातीवर रोवून पाहिले. श्री गजवदनाला समोर पाहून गद् गद् कंठानें कनकवर्ष त्याचें स्तोत्र गाऊं लागला. गजाननानें प्रसन्न होऊन त्याला आशीर्वाद दिला आणि निघून गेला. तेव्हां कुमारस्वामीनें प्रसन्न होऊन दर्शन दिलें आणि म्हणाला—"मी तुझी तपश्चर्या पाहून प्रसन्न आहें. पाहिजे तो वर मागून घे!"

"देवाधिदेवा! माझ्यावर अनुग्रह करून पुत्रप्राप्तीचा वर दे!" कनकवर्ष म्हणाला.



"तथास्तु! तुला एक मुलगा होईल. त्याचें नांव हिरण्यवर्ष असें ठेव. तूं आंत गाभाऱ्यांत ये, थोडा वेळ." कुमारस्वामी म्हणाला.

राजाच्या देहांत राहून राजाबरोबर ती गाभाऱ्यांत गेली तर देवाचा कोप होईल असा विचार करून रत्नप्रभा बाहेरच राहली. तरी देवापासून कांहीं लपतें का? देव त्याला म्हणाला—"तूं मला फसविलें आहेस. म्हणून तुला आपल्या पुत्रकलत्राचा विरह एक वर्षभर सहन करावा लागेल." असें सांगून कुमारस्वामी अदृश्य झाला.



कनकवर्ष आपल्या राज्यांत परतला. देवाच्या अनुग्रहानें त्याला एक मुलगा झाला. त्यानें कुमारस्वामीच्या इच्छेप्रमाणें मुलाचें नांव हिरण्यवर्ष असें ठेवलें आणि आश्चर्य म्हणजे त्याच्या नांवाला साजेल अशी सुवर्णवृष्टिपण त्या दिवशीं झाली.

पाऊस पडूं लागल्यानंतर बाळंतिणीच्या खोलीचें रक्षण करण्यासाठीं सर्व काळजी घेण्यांत आली. पाऊस जोराचा पडत होता. वादळ पण सुरू झालें. झाडें उपटून पडूं लागलीं. अशा समयीं एक भयंकर आकृतीची स्त्री बाळंतिणीच्या खोलीचें दार उघडून आंत [illegible] घेतलं आणि पळून गेली. राणी "माझा मुलगा! माझा मुलगा!" असें ओरडत उठली आणि काळोखांत त्या राक्षसिणीच्या मागें निघाली. राक्षसिणीनें एका सरोवरांत बुडी मारली. मुलाच्या मोहानें राणीनें पण सरोवरांत उडी टाकली.

लगेच वादळ थांबलें. आकाश निरभ्र झालें. वारा व पाऊस पण थांबला.

दुसऱ्या दिवशीं कनकवर्ष मुलाला व त्याच्या आईला पाहण्यासाठीं आला तेव्हां दोघं अदृश्य झालेली पाहून बेशुद्ध होऊन पडला. शुद्धीवर आल्यानंतर भ्रमिष्टासारखा पळत सुटला. त्याच्या मनाचें कोणी सांत्वन करूं शकला नाहीं. तो नगराबाहेर रानांत निघून गेला.

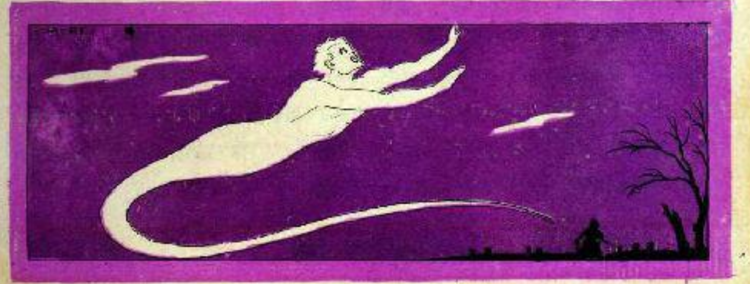
जंगलांत त्याला अनेक कष्ट सहन करावे लागले. सुदैवानें तो सर्व संकटांतून वांचला. विंध्य पर्वताच्या डोंगराळ भागांत तो पुष्कळ हिंडला. एका वर्षानंतर रत्नप्रभा एकाएकीं त्याच्या समोर दत्त म्हणून उभी राहाली व म्हणाली—"हा घे तुझा मुलगा व तुझी बायको. मीच दोघांना, कुमारस्वामीनें दिलेला शाप पुरा व्हावा म्हणून नेलें होतें."

[illegible] आणि [illegible] आनंद झाला.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला—"राजा! माझ्या मनांत एक शंका आहे. कुमारस्वामी राजावर रागावला तेव्हां त्यानें फक्त पुत्रवियोगाचा शाप कां दिला नाहीं? बायकोचा विरहसुद्धां सहन करावा लागेल असा शाप कां दिला? पुत्रप्राप्तीसाठींच नाहीं का तो देवाच्या गाभाऱ्यांत गेला होता आणि त्यामुळें देवाला फंसविल्याचा अपराध त्याच्या हातून घडला? या प्रश्नांचीं उत्तरें माहीत असून तूं दिली नाहींस तर त्याचा परिणाम तुला माहीतच आहे, तुझ्या डोक्याचीं शंभर छकलें होऊन तुझ्याच पायांवर लोळूं लागतील."

तें ऐकून विक्रमार्क म्हणाला—"देव वर देतो ते अयोग्य व अपात्र अशा व्यक्तीला देत नसतो. राजाची पात्रता ओळखण्यासाठींच नाहीं का त्यानें गणपतीच्या सहाय्यानें त्याची परीक्षा घेतली? त्या सर्व परीक्षेंत राजा स्वतःच्या बळावर यशस्वी झाला नाहीं हें कळलें तेव्हां त्यानें त्याला शाप देऊन त्याची परीक्षा घेतली. खरें पाहिलें तर तो शाप नव्हताच दंड होता. कारण जन्मल्याबरोबर मुलाला अदृश्य करून देवानें राजाला फार मोठा दंड दिला. राणीच्या विरहानें तर त्याचा आधारच तुटला. तो दंड फक्त राजाला नसून रत्नप्रभेला पण होता. त्याचें प्रायःश्चित्त म्हणून तिनें स्वतःच राणीला व मुलाला अदृश्य करून तो शाप यशस्वी होण्यास हातभार लावला."

राजाचें मौन अशा तऱ्हेनें भंग होतांच वेताळ अदृश्य झाला व प्रेतासह झाडाला जाऊन लोंबकळूं लागला. (कल्पित)





मंदबुद्धि

एका नदीकाठच्या गांवीं रामण्णा नांवाचा एक जमीनदार रहात असे. स्वभावानें तो फार सुशील होता. म्हणून गांवकरी त्याचा फार आदर करीत. त्याला मूल नव्हतें. परंतु ईश्वरकृपेनें त्याला एक मुलगा झाला. त्यानें आपल्या मुलाचें नांव वीरण्णा असें ठेवलें. आईवडिलांचा तो फार लाडका होता. परंतु फार लाड झाल्यानें तो बिघडला. लहानपणींच त्याचा उडाणटप्पूपणा सुरू झाला. लहान व थोर गांवकऱ्यांना तो तोंडाला येईल तें बोले. कोणी त्याचें ऐकलें नाहीं तर तो मारहाण करायलादेखील मागेंपुढें पहात नसे. बापाकडे पाहून मुलाचा हा खट्याळ-पणा गांवकरी निमूटपणें सहन करीत. गांवांतल्या बायका वीरण्णाच्या आईला त्याच्या विरुद्ध रोज एक न एक तक्रार येऊन सांगत.

"अहो, किती झालें तरी तीं मुलेंच! मुलें भांडतातहि आणि पुन्हां एकत्र खेळ-तातहि. म्हणून कोणी अशी तक्रार करतें का? थोडा कानाडोळा करायला नको का?" वीरण्णाची आई म्हणे.

वीरण्णाला शाळेंत घातलें. पण त्याला लिहितां वांचतां आलें नाहीं. त्याचा उडाण-टप्पूपणा वाढतच गेला. लोक त्याला भिऊं लागले. त्याचा दांडगेपणा इतका वाढला कीं गांवांतल्या बायका नदीवर पाणी आणा-यला जात तेव्हां त्याला समोर पाहून भिऊन पळून जात. वीरण्णाच्या दांडगेपणाच्या गोष्टी ऐकून रामण्णाला काळजी पडली कीं या मुलाला कसें वळण लावायचें?

सौ. सरलाबाई नाईक

स्वभावांत कांहीं सुधारणा करणें सोपें नव्हतें. एकुलता एक मुलगा आणि असा कुलांगार निघाल्यावर कोणा आईबापाच्या हृदयाला धक्का नाहीं बसणार! वीरण्णाच्या आईची मान पदोपदीं खालीं होऊं लागली.

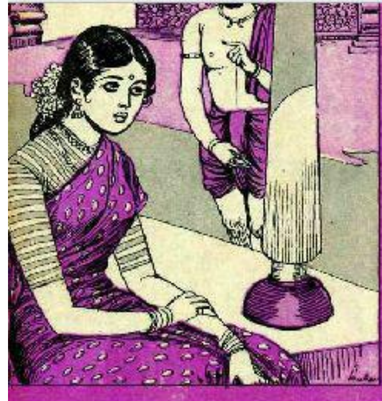
परंतु आईबापाला जमलें नाहीं तें गांवांतल्या एका शेतकऱ्याच्या मुलीनें करून दाखविलें. त्या मुलीचें नांव होतें गौरी. ती सुंदर होती तशीच समजूतदार आणि चतुर व हुशारपण होती. ती वीरण्णाला पाहून कधीं भिऊन पळून गेली नाहीं. तिचें रूप लावण्य व धैर्य पाहून वीरण्णानें तिच्याशींच लग्न करण्याचें ठरवून आपल्या आईबापांना कळविलें. गौरीला अर्थातच ती गोष्ट कळली तेव्हां तिनें मनाशीं ठरविलें कीं ज्या दिवशीं तो तिच्याशीं लग्नाची गोष्ट काढील त्या दिवशीं त्याची बरोबर छान खोड मोडायची.



गौरीच्या मैत्रिणींना वीरण्णा तिच्याशीं लग्न करणार असल्याचें कळलें होतें. उन्हा-ळ्याचे दिवस सुरू झाले होते. गौरीच्या घरीं तिच्या मैत्रिणी जमा झाल्या होत्या. नेमका त्याच वेळीं वीरण्णा तिच्या घरा-समोरून जात होता. तें पाहून एका मैत्रिणीनें थट्टेंत त्याला ऐकूं जाईल असें विचारलें—"हो का ग गौरी? वीरण्णाशीं का तुझें लग्न ठरलें आहे? केव्हां गडे?"

गौरी म्हणाली—"जा ग! माझें लग्न इतकें सोपें वाटलें होय तुला? माझ्याशीं लग्न करणाराची मी पहिल्यानें परीक्षा घेणार आहें!" असें म्हणून ती मोठ्यानें हंसली व तिच्या बरोबर तिच्या मैत्रिणीपण खूप हंसल्या.

वीरण्णानें तें सर्व ऐकलें व तें सर्व त्याच्या कानांत खूप झोंबलें. तरमग गौरी



माझी परीक्षा घेणार आहे का? काय विचारणार आहे कोणास ठाऊक? तो घरीं गेला, पण त्याला करमेना. तेच तेच विचार त्याच्या मनांत घोळूं लागले. तो सरळ गौरीच्या घरीं गेला.

"म्हटतें, इकडे कसें काय येणं झालं?" गौरीनें विचारलें.

"मी तुलाच भेटण्यासाठीं आलों आहें. म्हणें, तुझ्याशीं लग्न करणाराची प्रथम तूं परीक्षा घेणार आहेस? ऐकूं तर दे कीं कशी काय परीक्षा आहे ती?" वीरण्णानें ऐटींत विचारलें.



[illegible] करण्याची इच्छा असेल त्याची परीक्षा मी घेणार आहें." गौरी म्हणाली.

"मीच लग्न करणार आहे, असें कां नाहीं समजून चालत?"

"हें पहा, परीक्षेंत तूं पास नाहीं झालास तर आयुष्यभर माझी चाकरी करावी लागेल? तेव्हां तूं कशाला या भानगडींत पडतोस?" गौरीनें थट्टेंत विचारलें.

वीरण्णा जास्तच संतापला. म्हणाला– "मी नाहीं यशस्वी झालों तर कोण आहे ग माझ्याहून जास्त मोठा?"

"तूं म्हणतोस तें बरोबर आहे. पण माझी अट आहे ना कबूल, पहिल्यानें तें सांग. मी कांहीं फार मोठी आणि कठीण परीक्षा नाहीं घेणार तुझी!" गौरी म्हणाली.

"बोल तर काय करायचें तें!" वीरण्णा म्हणाला. "पहा हो, तूं माझी अट कबूल केलीस ना?" गौरीनें पुन्हां विचारलें.

वीरण्णानें मानेनें होकर दिल्यावर गौरी म्हणाली–"तर मग चल माझ्या बरोबर!" असें सांगून ती एक घागर व एक लहान पातेली घेऊन नदीवर निघाली. वीरण्णा तिच्याबरोबर गेला. नदींत वाळूच वाळू

होती. तिनें वी[illegible]णाला वाळूत एक खळगा खणायला सांगितलें. वीरण्णानें खळगा खणल्यावर त्यांत पुष्कळ पाणी आलें.

"हें पाणी चांगलें नाहीं. या पातेलीनें हें घाणेरडें पाणी उपसून काढ. मग मी भरून घेईन स्वच्छ पाणी." गौरी म्हणाली.

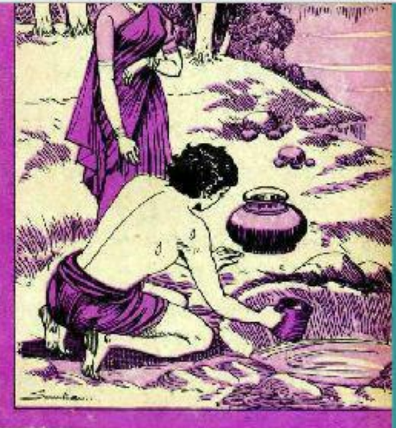
वीरण्णा पाणी उपसूं लागला. पाणी मुळींच कमी होत नव्हतें. तो पाणी काढी तेवढें लगेच पुन्हां खड्ड्यांत जमा होई. असें तासभर होत राहलें. वीरण्णा दमून गेला.

"हें काय अजून नाहीं का रिकामा झाला खड्डा?" गौरीनें विचारलें.

"नाहीं बुवा! मी हारलों. कबूल करतों." वीरण्णा म्हणाला आणि त्यानें पातेली भिरकावून दिली.

"तूं या पहिल्या परीक्षेंतच हात टेकलेस? जाऊं दे. आणखी एक दोन परीक्षा आहेत त्यांत यशस्वी होतोस कीं नाहीं पाहूं या." म्हणत गौरी वीरण्णाला आपल्या घरीं बोलावून घेऊन गेली. गौरीच्या मैत्रिणी वीरण्णाकडे पाहून तोंडावर हात ठेवून हंसूं लागल्या.

गौरीनें घरीं पोंचल्यावर एका परातींत निखारे आणले आणि एक रिकामा डबा व थोडा धूप देत वीरण्णाला म्हणाली–"हा



धूप निखाऱ्यावर टाक आणि धूर येईल तो डब्यांत भरून ठेव. मी जाऊन आलेंच आंघोळ करून. मला तो धूर ओल्या केसांना लावायला हवा आहे."

मंदबुद्धी वीरण्णानें विस्तवावर धूप टाकला आणि डबा उलटा करून धूर धरूं लागला. थोड्या वेळानें गौरी न्हाऊन आली व विचारलें–"धरला का धूर? बघूं?"

वीरण्णानें डबा तिच्या समोर ठेवला. पण त्यांत धूर कोठून असणार?"

"एवढें लहानसें काम सुद्धां तुला करतां येऊं नये, आश्चर्य आहे. दुसऱ्या परीक्षेंत

पण तूं नापास. पाहातें आतां तिसरी परीक्षा घेऊन." गौरी म्हणाली.

या खेपेस गौरीच्या मैत्रिणी जास्तच मोठ्यानें हंसल्या. वीरण्णाला मूग गिळून सर्व सहन करावें लागलें.

गौरी घरांत गेली व एका तांब्यांत दूध घेऊन आली. म्हणाली–"यांत अर्धे पाणी घातलेलें आहे. तेवढें बाजूला करून चांगलें दूध भांड्यांत राहूं दे."

वीरण्णाला काय करावें, हें सुचेना. तेव्हां मात्र त्याला स्वतःचीच लाज वाटूं लागली व वाईटपण वाटलें.

"हें काम नाहीं होत माझ्याकडून!" असें म्हणत तो जाण्यासाठीं निघाला.

"कोठें निघालास? तूं सर्व परीक्षांत नापास झाला आहेस. आतां तूं माझा नोकर व दास झाला आहेस. मी सांगितल्या-शि[illegible] तूं [illegible] करत कामा नये. मी जें सांगेन, ते तुला करावें लागेल." गौरी म्हणाली.

गौरीच्या मैत्रिणी डोळे मिचकावून हंसूं लागल्या–"बाई बाई! कवडीची अकल नाहीं आणि काय सर्व गांव डोक्यावर घेतलें होतें स्वारीनें. म्हणें, गौरीशीं लग्न करणार? ताडासारखें वाढल्यानें काय होतें? साध्या गोष्टीसुद्धां नकोत का कळायला?"

सर्व गांव गौरीच्या घरासमोर जमा झालें. गौरीनें वीरण्णाची कशी खोड मोडली तें ऐकून सर्वांना आनंद झाला. सर्वांत जास्त आनंद वाटला तो रामण्णाला, कारण वीरण्णांत एकदम पालट झाला होता. त्यानें गौरीच्या बापाशीं बोलून तिला आपली सून करून घेतलें.





मणिद्वीप

कांहीं व्यापारी एका जहाजांत बसून पूर्वेकडील बेटांच्या दिशेनें निघाले. तेथें व्यापाऱ्याच्या मालाची देवाण घेवाण करून ते श्वेत द्वीपांत पोंचले तेव्हां त्यांच्या जहाजांत सिंहलद्वीपाचा रहिवाशी एक तरुण येऊन बसला. जहाज समुद्रांत खोल पाण्यांत चालूं लागल्यावर एकाएकीं वादळ सुरू झालें आणि सुकाणू एका खडकावर आदळून तुटलें. म्हणून वादळांत जहाज कोणत्या दिशेनें चालत आहे हें त्यांना कळेना. दुसऱ्या दिवशीं त्यांचें जहाज एका बेटाकडे जात असल्याचें दिसलें. थोड्यावेळानें खड-काळ बेटावर जहाज आदळून फुटणार अशी भीति सर्वांना वाटूं लागली.

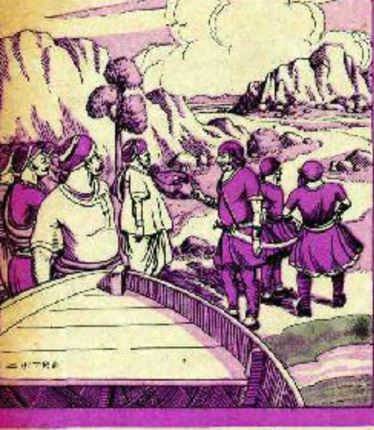
इतक्यांत जहाजाचा कप्तान म्हणाला–"हें समोर जें द्वीप येत आहे तें मणिद्वीप आहे. या बेटाच्या खडकांत मणी असतात. इतके चांगले मणी जगांत इतरत्र कोठेंच मिळत नाहींत."

तें ऐकून सर्वांना जिवांत जीव आल्या-सारखें वाटलें. सिंहल द्वीपावरचा तरुण रहिवाशी म्हणाला–"अहो, जहाज फुटणारच असेल तर तें दगडावर किंवा हिऱ्यामाणकांवर आदळून फुटलें तरी एकच नाहीं का?"

परंतु जहाज मणिद्वीपापासून एका मैलावर असतांनाच वादळ थांबलें. आतां जहाज काठावर कसें पोंचणार हा प्रश्न समोर होता. त्या बेटावर बंदरपण नव्हतें. म्हणून लहान लहान होडकीं पाण्यांत सोडून लोक किनाऱ्याकडे निघाले.

सिंहल द्वीपाचा रहिवाशी तरुण जहाजां-तून उतरला नाहीं. "मला त्या रत्नांची

श्री का. ना. सोमण



गरज नाहीं. तुम्हांलाच तीं लखलाभोत. मला आमच्या ताम्रमणी नगरीं जावयाचें आहे. हें जहाज मला खात्रीनें त्या गांवीं पोंचतें करील. मी नाहीं उतरत." तो म्हणाला. सर्व त्याला वेडापीर समजून मणिद्वीपाकडे होडकीं घेऊन निघाले.

काठावर पोंचतांच जहाजाचा कप्तान म्हणाला—" या बेटावर खुजांचें राज्य आहे. संभाळून बोलावें व वागावें सर्वांनीं. कारण या खुजांना एकदां राग आला कीं स्वतः ब्रह्मदेव उतरला तरी तो देखील त्यांच्या हातांतून वांचवूं शकणार नाहीं. विषारी बाणांनीं ते शत्रूचा वध करतात. या उलट त्यांच्याशीं सलोख्यानें वागलें तर ते आप-ल्यासाठीं स्वतःचा जीवदेखील द्यायला तयार होतील."

" म्हणून यांच्याशीं सावधगिरी बाळगून सर्वांनीं बोलावें. तो समोर जो डोंगर दिसतो आहे त्यावर रत्नें व मणि माणिक्यें आहेत. त्या डोंगराच्या पायथ्याशीं खुजांची वस्ती आहे. डोंगराचा कडा चारी बाजूंनीं सरळ उभा आहे. त्याच्यावर चढून जाणें अशक्य आहे. पण चढायला पायऱ्या आहेत. त्या पायऱ्या ज्या बाजूला आहेत ती वाट खुजांच्या गांवांतून जाते. पायऱ्यांवर खुजांचे पाहारेकरी डोळ्यांत तेल घालून पाहारा देतात. तेव्हां त्या खुजांशीं मैत्रीभाव दाखवूनच बोललें पाहिजे."

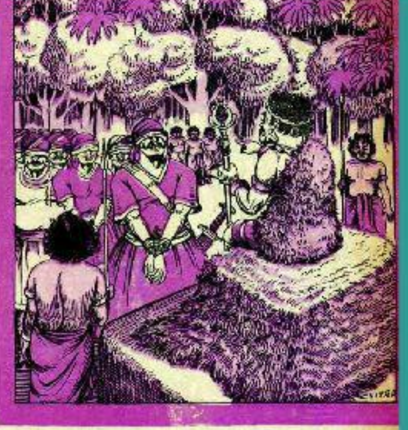
कप्तानानें सांगितल्याप्रमाणें सर्व त्या डोंगराकडे निघाले. थोडें अंतर चालून गेल्यावर त्यांना खुजांची वस्ती दुरून दिसली. वस्तीपासून ते बरेच दूर होते. पण त्यांच्यासमोर खुजांनीं सोडलेले बाण येऊन पडूं लागले. सुदैवानें कोणाला बाण लागला नाहीं.

"आपण सर्व येथेंच [illegible]. नाहींतर त्यांना वाटेल कीं आपण त्यांच्यावर स्वारी करण्यासाठीं आलों आहों." कप्तान म्हणाला. त्यानें सांगितल्याप्रमाणें सर्व जमिनीवर पडून राहाले.

कांहीं वेळानें खुजांचा एक नायक कांहीं सैनिकांना बरोबर घेऊन आला व दरडावून विचारूं लागला—" कोण तुम्ही सर्व? आमच्या द्वीपावर कशासाठीं आलां आहां?"

" आमचें जहाज वादळांत सांपडून मोडलें आहे. आम्ही तुमची मदत मागायला आलों आहों." कप्तान म्हणाला.

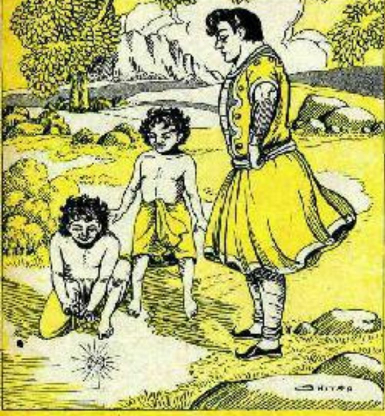
" आम्ही तुम्हांला तुमच्या डोळ्यांना पट्टी बांधून राजाकडे घेऊन जाऊं. तुम्हांला जें कांहीं सांगावयाचें असेल तें आमच्या महाराजांजवळ सांगा." खुजे सैनिक म्हणाले. तें कबूल करून घेतल्यावर खुजांनीं सर्वांच्या डोळ्यांना पट्टी बांधली व त्यांचे हात बांधून त्यांना राजासमोर हजर केलें.



" तुम्ही वादळ म्हणतां तें आम्हांला कांहीं माहीत नाहीं. तुम्ही ज्या दिशेकडून आलांत त्या दिशेला आमच्या अनुयायांना एकहि जहाज दिसलें नाहीं. आमच्या या बेटावर जो एकदां पाऊल टाकतो तो जिवंत परत जात नाहीं हें तुम्हांला कदाचित माहीतच असेल. या बेटावर येण्यांत तुमचा हेतू कांहींतरी निराळाच होता यांत आम्हांला तरी कांहीं शंका वाटत नाहीं. म्हणून आम्ही तुम्हांला कैदेंतच ठेवण्याचें ठरविलें आहे." राजा म्हणाला.

खुजांसाठीं तयार केलेल्या तुरुंगांत त्या सर्व व्यापाऱ्यांना कोंडून ठेवण्यांत आलें. अर्थातच ती जागा त्यांना पुरेशी नव्हती.

खुजांचा राजा म्हणाला तसें खुजांना समुद्रांत दूरवर कोठेंच जहाज दिसलें नाहीं. कारण त्या बेटाच्या चारी बाजूंच्या पाण्याला



ओघ होता आणि त्या ओघामुळें जहाज वहात जाऊन बेटाच्या पलीकडल्या बाजूला किनाऱ्याला लागलें होतें. तेथें एक बंदरपण होतें. सर्व होडक्यांत बसून निघून गेल्यावर सिंहल द्वीपावरचा तो रहिवासी शांतपणें जहाजांत झोंपला आणि त्याची झोंप मोडली तेव्हां जहाज बंदरांत उभें होतें.

"ताम्रमणी बंदर आलें वाटतें!" असें म्हणत बंदरांत उतरला. त्यावेळीं बंदरांत कोणी नव्हतें. जवळच एक डोंगर त्याला दिसला. तो त्या दिशेनें जाऊं लागला. थोडें अंतर चालत गेल्यावर त्याला दोन खुजीं मुलें गोट्या खेळत असलेलीं दिसलीं. संध्याकाळच्या आडव्या सूर्यकिरणांमुळें गोट्या चकाकत होत्या. तो चकित झाला.

त्या सिंहली तरुणाला पाहून मुलें म्हणालीं—"बापरे बाप! हा कोणी राक्षस आलेला दिसतो आहे." तीं पळूं लागलीं. पण त्यानें त्यांना धरलें व म्हणाला—"खुज्यांनो! मी तुमच्या सारखा एक मनुष्यच आहें. थोडासा उंच आहें व लठ्ठपण आहें. मला लागली आहे भूक. कांहीं तरी खायला द्या."

मुलें त्या सिंहलीला बरोबर घेऊन आपल्या घरीं गेलीं. जातांना तीं त्याला म्हणालीं—"तुझ्या सारख्याच कांहीं राक्षसांना आमचा राजानें कैद करून ठेवलें आहे."

आपल्या बरोबर जहाजांत प्रवास करणारे ते व्यापारीच बहुतेक असावेत. त्यांना सोडवलें पाहिजे, असा त्यानें विचार केला, पण उघड बोलला नाहीं.

खुजीं मुलें त्याला घरीं घेऊन गेल्यावर त्याला धरायला राजाचे शिपाई नाहीं आले. कारण तो एकटाच होता. पण इतर खुजे पुष्कळ जमा झाले. चवकशी करतां त्यांना कळलें कीं त्या राक्षसानें रत्न किंवा मणि कशाचीच चोरी केली नाहीं, एवढेंच नव्हें तर एक गोटी देखील उचलली नाहीं. म्हणून त्यांचा त्याच्यावर विश्वास बसला. त्याला पोटभर जेवूं घातलें. त्यानें गाणें गाऊन व गमतीदार गोष्टी सांगून खुजांना आपलेंसें करून घेतलें.

दुसऱ्या दिवशीं सिंहली खुजा मुलांना म्हणाला—"एकदां तुमच्या राजाला भेटण्याची इच्छा आहे."

"तर मग चल, ते आतां बागेंत फिरायला गेले असतील." मुलें म्हणालीं. त्या दोघांना खांद्यावर बसवून घेऊन सिंहली राजाच्या बागेंत गेला.

"ते पहा आमचे महाराज! आम्हांला खाली उतरव. राजानें आम्हांला पाहिलें तर आम्हांला दंड करील." मुलें घाबरून गेलीं होतीं.

सिंहलीनें त्यांना खांद्यावरून खालीं उतरविलें आणि राजाजवळ गेला. त्याची कंबर धरून सिंहलीनें लहान बाहुला उचलावा तसें त्याला उचललें. तो मोठ्यानें ओरडला. त्याचें ओरडणें ऐकून राजाचे शिपाई धनुष्य बाण घेऊन धांवले.



"त्यांनीं माझ्यावर बाण सोडला तर लक्षांत ठेव, तुझी मान पिळवटून तुला जागच्या जागीं ठार करीन." सिंहलीनें धमकावलें. तेव्हां राजानें सर्वांना दूर निघून जायला सांगितलें.

"तूं माझ्या मित्रांना तुरुंगांत डांबून ठेवलें आहेस म्हणें? पहिल्यानें त्यांना सुटका दे. त्यांनीं काय केलें रे? नाहीतर तुला समुद्रांत फेंकून देईन व तुझ्या जागीं मी दुसऱ्याला राजा करीन." सिंहली म्हणाली.

"तूं म्हणशील तसें करतों बुवा. प्रथम मला उतरूं तर देशील." राजा म्हणाला.

सिंहलीनें त्याला खालीं उतरविलें. राजानें आपल्या शिपायांना बोलावून सर्व व्यापाऱ्यांना सोडून घेऊन यायला सांगितलें. थोड्याच वेळांत सर्व व्यापारी तेथें आले.

"हे सर्व खोटें बोलले. म्हणाले, मोठें वादळ आलें आणि वादळांत आमचें जहाज मोडलें आणि कांहीं उपाय नाहीं म्हणून आमच्या बेटावर यावें लागलें. म्हणून मला त्यांच्यावर संशय आला व मी त्यांना तुरुंगांत टाकलें." राजा म्हणाला.

"तें बोलले तें सर्व खरें आहे. आमच्या जहाजाचें सुकाणूं मोडलें आहे, पहा जाऊन पाहिजे तर. जहाज बंदरांत उभें आहे. नवीन सुकाणूं तयार होईपर्यंत तुमच्या बेटावर आम्हांला रहावें लागणार. नंतर आम्हीं पुढें निघून जाऊं." सिंहली तरुण म्हणाला व राजा त्याला कबूल झाला.

जहाजाला बसविण्यांत आले.

"चला, निघूं या आतां." सिंहली म्हणाला.

"रत्न माणिक्यें घेतल्याशिवाय कसें काय जायचें?" दुसरे विचारूं लागले.

सिंहली तरुणानें आपल्या ओळखीच्या खुजा मुलांना बोलाविलें आणि म्हणाला— "आम्हांला पण खेळायला गोट्या हव्या आहेत. तुम्ही आपल्या मित्रांबरोबर डोंगरावर जाऊन गोटे दगड घेऊन येतां का? तुमच्यासारख्या लहानलहान गोट्या आमच्या काय कामाच्या?"

संध्याकाळपर्यंत दहा बारा मुलांनीं मिळून मोठमोठे मणी उचलून आणून सिंहली तरुणा समोर ठेवले. सिंहलीनें आपल्या साथी मित्रांना ते वांटून दिले. नंतर ते जहाजांत बसून पुढच्या प्रवासाला निघाले.





गुरूची विद्या गुरूस फळली

एका जंगलाच्या कडेला सई नांवाची एक गरीब बाई एक झोपडें बांधून एकटीच रहात असे. तिला जवळच्या नात्यांतलें कोणी नव्हतें म्हणून तिचें लग्नपण झालें नाहीं. म्हणून तिनें गाई म्हशी ठेवून व रतिबानें चार घरीं दूध लावून चार पैसे जमा केले होते.

रानांत एक रानटी जातीचें कुटुंब रहात असे. त्या कुटुंबांत लहान थोर सर्व मिळून सुमारें तीस चाळीस जण होते. रानांतच थोडी उघडी जमीन दिसेल तेथें भाताचें पीक काढून ते लोक आपला उदर निर्वाह करीत. एकदां त्या रानटी कुटुंबाच्या प्रमुखानें येऊन सईला विचारलें—"सईअक्का! मला वीस रुपये कर्जाऊ देतेस का? एका वर्षानें व्याजा सकट फेडीन."

सईनें आढेवेढे घेतल्याशिवाय वीस रुपये दिले. एक वर्ष लोटलें. दुसरें वर्षपण अर्धे अधिक लोटलें. तो रानटी कुटुंबाचा प्रमुख कर्ज फेडायचें तर दूरच त्या बाजूला आला देखील नाहीं. म्हणून सई वेळांत वेळ काढून जंगलांत त्याला भेटण्यासाठीं त्याच्या घरीं गेली. ती पोंचली तेव्हां जवळच त्या कुटुंबांतलीं पांचसहा जणें शेतांतलें पीक काढीत असलेलीं दिसलीं. परंतु सईला त्यांच्यापैकीं तिच्याकडून कर्ज घेणारा प्रमुख कोण हें ओळखतां आलें नाहीं. त्यांच्यापैकीं कोणी तिला ओळखण्या पूर्वींच ती आपल्या घरीं कांहीं बोलल्याशिवाय परत आली.

परत येत असतां वाटेंत तिला गोपू भेटला. त्यानें तिला विचारलें—"कोठून

सौ. शांताबाई सोनार

आलीस अक्का? कोणत्या कामावर गेली होतीस?"

गोपू त्या जंगलांत रहात नसे व दुसऱ्या कोणत्याहि वस्तींत पण रहात नसे. तो नेहमीं भटकत असे व असेंच कोणाकडे तरी भात भाकर जें मिळे तें खाऊन त्याचें पोट भरे. सर्व त्याला हुशार व चतुर मानत. सईनें आपलें मन थोडें हलकें व्हावें म्हणून त्याला सर्व सांगून टाकलें.

गोपू म्हणाला–"होय अक्का, हे सर्व रानटी लोक सारखेच दिसतात. तूं माझें ऐकलेंस तर तुझें काम फत्ते होईल बघ. [illegible] पीक कापीत होते ना, [illegible] भात [illegible] वारवण्याचें काम [illegible]तील. तेव्हां तूं जाऊन त्यांना म्हण–"काय वाटेल तें म्हणा, मोठा शेवटीं मोठाच ठरतो. त्याचें थोरपण इतरांच्या अंगांत कोठून येणार?"

सई दुसऱ्या दिवशीं पुन्हां तें रानटी कुटुंब रहात असे तिकडे गेली. गोपूनें सांगितल्याप्रमाणें झोडपणें व वारवणें चालू होतें. सई कांहीं वेळ पहात उभी राहाली व म्हणाली–"काय वाटेल तें म्हणा, मोठा शेवटीं मोठाच ठरतो. त्याचें थोरपण इतरांच्या अंगांत कोठून येणार?"



[illegible] व तो पुढे येऊन म्हणाला–"सई अक्का! तूं हेंच पाहातें आहेस. तरुणपणीं पहा, मी सर्व एकट्यानें करीत असें."

"अरे होय, पण तुझी ही कर्तबगारी दुसऱ्याकडून घेतलेलें कर्ज फेडण्यांत कां नाहीं दिसत? तूं माझ्या जवळून घेतलेलें कर्ज अजून दिलें नाहींस." सई म्हणाली.

ल्हानांसमोर त्याची मान खालीं झाली. त्याचा पाणउतारा झाला. तो म्हणाला– "आतां मी कोठें कोठें आणि कशा कशासाठीं धावूं म्हणतेस? पैसे मी काढून ठेवले आहेत. तुझ्या घरीं जायला निघालों कीं एक न एक काम निघतें बघ." असें सांगून तो घरांत गेला व तीस रुपये आणून त्यानें सईच्या हातांत ठेवले.



सई रुपये घेऊन आनंदानें घरीं निघाली. गोपू तिला वाटेंत भेटला. तिनें त्याचे आभार मानले. म्हणाली–"तूं सांगितलास तोच मंत्र उपयोगी पडला बाबा!"

"असले मंत्र म्हणशील तर आपल्याकडे तोटा नाहीं. डोक्याच्या पेटींत भरून ठेवले आहेत मी. आणखी एकादा सांगूं का? तुझ्या घरासमोर डबकें आहे ना? त्यांत पुष्कळ चिखल आहे. तूं पलीकडे गेलीस तर तुला शेतांत काम करीत असलेले लोक दृष्टीस पडतील. तूं आपले पैसे घरीं नेऊन ठेव आणि शेतांत काम करणाऱ्यांकडे जाऊन सांग कीं तुझे पैसे त्या चिखलांत पडले आहेत आणि त्यांनीं काढून दिले तर त्यांतले अर्धे त्यांचे. ते डबक्यांतला सर्व चिखल बाहेर काढतील. त्यानंतर चिखलांत मासे सांपडतील. मग तूं त्यांचें वाटेल तें कर. वाटतील तेवढे खा आणि उरलेले विकून पैसे मिळव." गोपूनें फसवून पैसे मिळविण्याचा एक उपाय सांगितला.

सईनें तसें केलें. शेतांत काम करणारे धांवले व त्यांनीं सर्व चिखल बाहेर काढला. पुष्कळ मासे चिखलांत होते. तिनें तिला शक्य झाले तेवढे मासे टोपल्यांत वेंचून घेतले आणि "मला नाहीं उभें रहावत" असें सांगून घरांत निघून गेली. जातांना म्हणाली–"पैशाची पिशवी मिळाली तर अर्धे पैसे ठेवून घ्या व अर्धे मला आणून द्या, बरें का?" असें डोळे मिचकावून सांगून ती घरीं निघून गेली.

त्यानंतर दोन दिवसांनीं गोपूनें सईकडे निरोप पाठविला–"जगांत मी एकटा आहें [illegible] तर?" सईनें पण पुष्कळदां विचार केला कीं हुशार नवरा मिळाला कीं लहान लहान हलकीं कामें स्वतः करून बाकी नवऱ्यावर टाकतां येतील. म्हणून निरोप मिळतांच तिनें होकार दिला.

दोघांचें लग्न झालें. गोपूच्या आयुष्यांत हा नवा बदल झाला. आतां त्याला घर-बसल्या जेवायला मिळूं लागलें. सई घरांतली सर्व कामें स्वतःच करी. तिच्याकडे चार गाईंचें दुभतें होतें. रानांत चरायला गवत होतें. म्हणून गाई दूधपण बरेंच देत. दुधाचें

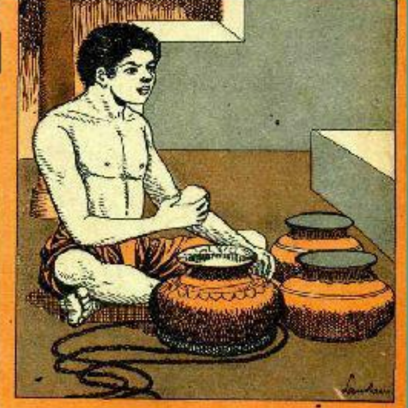


[illegible] लोणी शेजारच्या मोठ्या गांवीं जाऊन विकून पैसे मिळवी.

एकदां सईनें तीन मोठ्या मांड्यांत लोणी भरलें आणि दुसऱ्या दिवशीं विकण्यासाठीं ठेवून दिलें. ती कोठें तरी कामानिमित्तें बाहेर गेली होती. गोपूनें शिंक्यावर लोणी पाहलें आणि त्याला त्याचें मन आवरेना. एक भांडें काढून लोणी खायला बसला. तें भांडें रिकामें झाल्यावर दुसरें काढून खायला बसला. तें भांडें पण रिकामें झालें. नंतर त्यानें ही चोरी लपविण्यासाठीं रिकाम्या भांड्यांत पांढरी चिकण माती भरून तीं एकावर एक रचून ठेवलीं व सर्वांत वर लोणी भरलेलें भांडें ठेवलें.

सई दुसऱ्या दिवशीं बाजाराला निघाली तेव्हां गोपूनें सर्व भांडीं तिच्या डोक्यावर ठेवायला हात लावला. सईनें बाजारांत वाण्याच्या दुकानासमोर मडकीं उघडून पाहालीं तेव्हां फक्त वरच्या मडक्यांत लोणी पाहून ती चकित झाली व तिला दुकान-दारासमोर खालीं पहावें लागलें.

तिचा नवरा किती हुशार असला म्हणून काय झालें, त्यानें तिचीच अशी केलेली



फसवणूक तिला नाहीं खपली. बाजारांतून परत येत असतां केसू धनगर भेटला. त्याच्याकडे सर्व मिळून शंभर बकऱ्या व मेंढरें होतीं. पण काळी मेंढी त्याच्याकडे एकच होती. केसू तिच्यावर जीव देई.

"समज, आजपासून ती काळी मेंढी तुझ्याकडे राहली नाहीं." सई म्हणाली.

"तें कां?" केसूनें थोडेंसें रागानेंच विचारलें.

"आज रात्रीं कोणीतरी येऊन तिला उचलून नेणार आहे." सई म्हणाली.

"खरेंच!" केसूनें विचारलें.

"म्हणून तर मी आलें आहें सांगायला. तूं तिला कसें वांचवितोस हें मी पाहणार आहें." असें सांगून सई निघून गेली.

सई आली तेव्हां गोपू घरांतच होता. तिनें बाहेरून आस्याची चाहूल दिली, पण घरांत गेली नाहीं. ती काय करते आहे हें पाहण्यासाठीं गोपू बाहेर आला. तेव्हां सई अंगणांत घेरी येऊन पडल्यासारखी पडून होती.

गोपू घाबरला. त्यानें जवळ जाऊन तिला हलवून पाहिलें, तेव्हां ती प्रेतासारखी पडलेली होती. तिचा श्वासोच्छवास पण बंद पडल्यासारखा भासला. गोपू तिला [illegible] पाणी शिंपडलें. सई श्वास घेऊं लागली. कांहीं वेळानें डोळे उघडून म्हणाली— "अशीच बेशुद्ध होऊन मी कधीं मरणार आहें."

"पण ही अशी घेरी येण्याचें कारण काय? पूर्वी कधीं तूं याविषयीं कां नाहीं सांगितलेंस मला? कांहीं इलाज आहे का याला?" गोपूनें विचारलें.

"मागें एकदां असेंच होऊं लागलें तेव्हां काळ्या मेंढीचें मांस खाल्ल्यावर बरें वाटलें होतें." ती म्हणाली.



"काळी मेंढी आतां कोठून मिळणार? [illegible] त्याला किती पैसे दिले तरी तो विकणार नाहीं ती." गोपू म्हणाला.

"ठीक! तरमग जाऊं दे! अशीच मिटीन एक दिवशीं डोळे!" सई म्हणाली.

त्या दिवशीं रात्रीं केसू डोळ्यांत तेल घालून व आपल्या शिकारी कुत्र्यांना सावध ठेवून मेंढरांच्या कळपावर पाहारा देत बसला. गोपूला वाटत होतें कीं कोणी जागा नसेल. काळोखांत त्यानें काळी मेंढी कोठें दिसतें का पाहालें व शेवटीं ती त्याला दिसली. तो कळपांत शिरला आणि घाई-घाईनें काळी मेंढी होती तिकडे निघाला. इतक्यांत एक शिकारी कुत्रा पळत त्याच्या जवळ आला. स्वतःला वांचविण्यासाठीं त्यानें पाय काढला. पण कोठून तरी एक काठी त्याच्या पाठींत बसली. कसा बसा आपला जीव वांचवून गोपू घरीं धांवत धापा टाकीत आला. तेव्हां सई नुकतीच खाऊन पिऊन बाहेर खाटेवर बसली होती. त्याला पाहून तिनें विचारलें—"इतक्या रात्रीं कोठें गेला होतास? आतांच उठले बघ खाऊन पिऊन हात धुऊन बाहेर येऊन बसलें, एवढीच!"

"तूं बेशुद्ध पडली नाहींस ना?" गोपूनें विचारलें.

"मी आणि बेशुद्ध? स्वप्न पाहतो आहेस कीं काय?" सईनें विचारलें.

त्याचे डोळे उघडावे व त्यानें आपला लबाडपणा बंद करावा म्हणून सईनें तें बेशुद्धीचें सोंग केलें होतें व काळ्या मेंढीच्या मांसाचें औषध सांगितलें होतें, हें कळायला गोपूला वेळ लागला नाहीं. तेव्हांपासून त्यानें कान धरला.





परोपकारी गोपाळ

एकदां गोपाळला राजधानीच्या गांवीं जावें लागलें. तेथें परत येतें वेळीं त्यानें त्याच्या जवळ जे पैसे होते ते गरजू लोकांना देऊन टाकले. एवढेंच नव्हें तर तो वाटपण चुकला. तेवढ्यांत मोठें वादळ आलें आणि पावसामुळें एका जागीं चिखलांत पाय घसरून तो खालीं पडला. सर्व कपडे घाण झाले. तो एका गांवांत शिरला. त्याला भूक लागली होती. तेथें त्यानें एकाला विचारलें—"काय हो! येथें एखादी धर्मशाळा आहे का?"

"नाहीं, तूर्त तरी नाहीं. लवकरच आपचे महाराज एक धर्मशाळा बांधणार आहेत. तुला जेवायलाच हवें असेल तर राजाचें एक अन्नछत्र आहे. तेथें वाटसरूंना जेवायला मिळतें." तो मनुष्य म्हणाला.

गोपाळनें अन्नछत्राची वाट विचारून घेतली आणि तेथें जाऊन हात पाय धुवून एका जागीं बसला. अन्नदान चालू होतें. त्यानें सर्व माहिती विचारून घेतली.

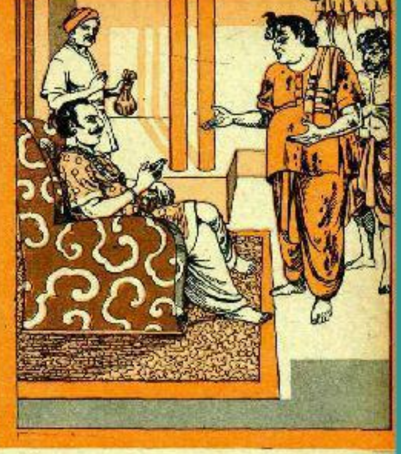
तेव्हां त्याला कळलें कीं राजाला मूल बाळ नाहीं. कोणी राजाला सांगितलें कीं धर्मशाळा, विहिरी, तलाव वगैरे बांधून गोरगरिबांना मदत केली तर कदाचित ईश्वराची कृपा होईल. त्याप्रमाणें राजानें दानधर्म सुरू केला आणि राजाला एक मुलगा झाला. एक विहीर, एक धर्मशाळा व एक तलाव बांधायला दहा हजार रुपये लागतील असें राजाला सांगण्यांत आलें. तेव्हां त्यांतले शेतकऱ्यांनीं एक तृतियांश द्यावेत व राजानें दोन तृतियांश लावावेत असें ठरलें. तलाव बांधल्यानें शेताला पाणी मिळेल. म्हणून

धर्मशाळ] [श्री. मा. गो. मोरे

शेतकऱ्यांनीं खर्चाचा थोडा भार स्वतः वर घ्यावा यांत कांहीं गैर नव्हतें. महाराजांनीं जी रक्कम देऊं केली होती ती शंकराच्या पिंडीसमोर ठेवून पाणी सोडण्याचें ठरविलें होतें. जेवतांना गोपाळ हें सर्व शांतपणें ऐकत होता.

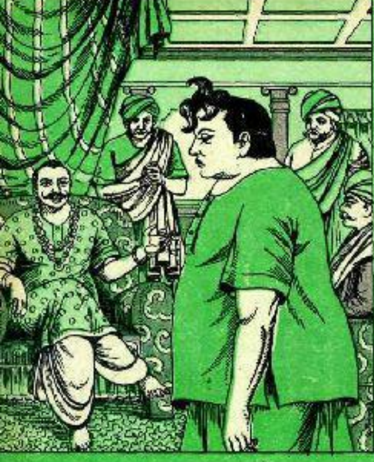
जेवून जाणारासाठीं एक वाट ठरविण्यांत आली होती. ती वाट राजाच्या दरबारांत जात होती. तेथें राजा सिंहासनावर बसलेला असे. लोक जेवून येत व राजाला—"अन्नदाता! सुखी भव! आपले उपकार जन्मोजन्मीं फिटणें शक्य नाहीं. परमेश्वर आपल्याला दीर्घायु करून व पुत्रपौत्रादि देऊन सुखी करो." असा आशीर्वाद त्यांना द्यावा लागे. एक नोकर प्रत्येकाच्या हातांत एक पावली दक्षिणा म्हणून ठेवी. सर्व पान सुपारी घेऊन निघून जात. त्याप्रमाणें सर्व करीत. गोपाळला तें सर्व विचित्र वाटलें तरी त्यानें तसें केलें.

गोपाळ आपलें नांव सांगून जेव्हां दक्षिणा घेऊं लागला तेव्हां त्याचें नांव ऐकून राजा दचकल्यासारखा त्याच्याकडे पाहूं लागला. राजानें जवळ बोलवून चवकशी केली तेव्हां राजाला कळलें कीं तोच



परोपकारी गोपाळ आहे. त्यानें गोपाळचा नांव लौकिक ऐकला तेव्हांपासून त्याच्या मनांत गोपाळचा हेवा वाटूं लागला होता. इतक्या प्रसिद्ध परोपकारी गोपाळचा सर्वांसमक्ष एकदां पाणउतारा झाला पाहिजे असें त्याला वाटलें.

त्या अन्नछत्रांत त्याला कां जेवावें लागलें हें गोपाळनें सांगितलें तेव्हां राजा म्हणाला—"हें पहा, गोपाळ! तूं आजवर दुसऱ्याला मदत करीत आलास आणि आज मी तुला मदत केली आहे. म्हणून तुझ्या सारख्यांनीं नुसते तोंडानें आभार मानून मोकळे झाल्यानें



तुझ्या किंवा माझ्या कोणाच्याच मनाचें खरें समाधान होणें शक्य नाहीं. म्हणून तूं उपकाराची फेड म्हणून कांहींतरी केलें पाहिजेस."

"बोला, मी कोणती सेवा केल्यानें आपल्या मनाचें समाधान होईल आणि उपकाराची फेड पण होईल"? गोपाळनें विचारलें.

"धर्मशाळेचें बांधकाम लवकर पुरें व्हावें या गोष्टीची सर्वत्र चर्चा तूर्त आहे. काम करायला मजूर नाहींत. तूं नोकरी करायला तयार आहेस का, हें मी नाहीं विचारणार तुला. तें बरोबर होणार नाहीं. तूं स्वतःच माझ्याकडे चार दिवस राहून काम केलेंस तर माझ्या मतें बरोबर होईल." राजा म्हणाला.

"कबूल, आज तुम्ही मला जेवायला घालून माझ्यावर इतके उपकार केले आहेत. यास्तव मला आपला सेवक म्हणून ठेवून घ्यावें." गोपाळ म्हणाला.

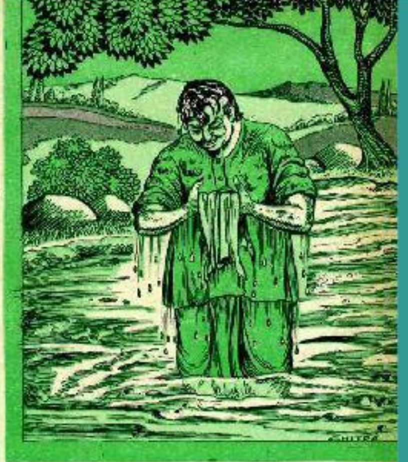
जग जिंकल्यासारखें राजाला वाटलें. गोपाळ जें बोलला तें सर्वांनीं ऐकलें होतें. राजा खूष होऊन थोडासा तोऱ्यांत म्हणाला—"ठीक, तूं चार दिवस माझ्याकडे नोकर म्हणून काम कर."

खरें बोलावयाचें म्हणजे गोपाळ कडून करवून घेण्यासारखें एकहि काम राजाकडे नव्हतें. परंतु दहापांच जणांसमोर कांहीं तरी काम सांगून राजानें गोपाळला पाठवून दिलें. त्याला वाटत होतें कीं अशा तऱ्हेनें त्याला प्रसिद्धी मिळेल.

देवाला धन समर्पण करून धर्मशाळेची स्थापना करण्याचा मुहूर्त आला. शंभर शंभर रुपये एकेका हळदीनें रंगविलेल्या वस्त्रांत बांधून अशा पांच पांच लहान गाठोड्यांचें एकेक गाठोडें बांधण्यांत आलें व अशीं

पंधरा गाठोडीं पंधराजण घेऊन देवळाकडे निघाले. राजानें स्वतः एक गाठोडें उचललें होतें. बाकी चवदा गाठोडीं नोकरांच्या हातांत दिलीं होतीं. त्या चवदा नोकरांत एक गोपाळ होता. सर्व मिळून एका चिंचोळ्या वाटेनें जात असतां राजा पाय घसरून पडला व त्याच्या हातांतलें गाठोडें खड्यांत पडलें. खड्डा म्हणजे तो एक चांगला खोल खड्डा होता. लगेच कांहीं नोकर तें गाठोडें आणायला खालीं गेले. पण गाठोडें सुटलें होतें व पांच लहान गाठोडी इकडे तिकडे चिखलांत पडलीं होतीं. नोकरांना चारच गोठाडीं सांपडलीं व त्यांनीं तसें राजाला सांगितलें. राजा म्हणाला—"हरकत नाहीं. खजिन्यांतून आणखी शंभर रुपये घेऊन या." त्याप्रमाणें आणखी शंभर रुपये आणून समर्पण समारंभ उरकून घेण्यांत आला.

परंतु एकटा गोपाळ त्या खड्यांत शोधत राहला व शेवटी त्याला शंभर रुपयांचें तें गाठोडें सांपडलें. परंतु तोंपर्यंत रात्र होऊन गेली होती. तरी तो राजाकडे गेला. त्यानें आंघोळ करून चिखल लागलेले रुपये स्वच्छ धुवून राजासमोर नेऊन ठेवले आणि



म्हणाला—"ही पहा, हें शंभर रुपयांचें गाठोडें चिखलांत पडलेलें."

देवाला म्हणून निराळे काढलेले रुपये होते ते. परत घ्यावे कीं नाहीं या विचारांत राजा पडला. दिलेलें दान कसें घ्यायचें? म्हणून तो गोपाळला म्हणाला—"मी दान केलेले ते रुपये आहेत. म्हणून तूंच ते ठेवून घे. तूं चार दिवस माझ्याकडे नोकरी केलीस. म्हटल्याप्रमाणें अवधी संपला आहे. उद्यां तूं गेलास तरी चालेल."

दुसऱ्या दिवशीं गोपाळ ते शंभर रुपये घेऊन आपल्या गांवीं निघाला. गांवच्या

जमीनदाराच्या घरासमोरून जात असतां त्याला तहान लागली. तो एका शेतकऱ्याच्या घरीं गेला आणि त्यानें प्यायला पाणी मागितलें.

"पी बाबा! पोटभर पिऊन घे. या पाण्यानें उद्यां आमचें कर्ज फिटेल." शेतकरी म्हणाला.

गोपाळनें विचारलें—"कसलें कर्ज आणि तें कसें काय फिटणार?" तेव्हां शेतकरी म्हणाला—"राजा धर्मशाळा बांधतो आहे ना त्यांत माझा वांटा शंभर रुपयांचा होता. मी किती प्रयत्न केला, पण शंभर रुपये जमा होऊं शकले नाहींत. माझ्याकडे एक कवडी देखील नाहीं. मी राजाकडे दोन महिन्याचा अवधी मागितला पण राजा म्हणाला, तरमग निघून जा माझ्या राज्यांतून."

तें ऐकून गोपाळ त्याच्या जवळ जें शंभर रुपयांचें गाठोडें होतें तें शेतकऱ्याला देत म्हणाला—"हे नेऊन दे राजाला शंभर रुपये. हे पैसे राजाचेच आहेत; परंतु ते आतां माझे झाले आहेत. म्हणून मी तुला देतों. तूं राजाला नेऊन कर्जांतून मुक्त हो."

शेतकऱ्यानें दुसऱ्या दिवशीं ते रुपये दरबारांत राजा बसला होता, तिकडे नेऊन दिले. पिवळ्या चिखल लागलेल्या वस्त्रांत शंभर रुपये पाहून राजाचा अधिकारी म्हणाला—"महाराज! हे तर आपलेच पैसे दिसत आहेत."

राजानें शेतकऱ्याला विचारलें तेव्हां त्यानें गोपाळकडून ते पैसे मिळाल्याचें उत्तर दिलें.

गोपाळनें दिलेलें धन असें परत केलेलें पाहून राजाला आश्चर्य वाटलें व तो खजिलपण झाला.





वैद्य विदूषक

कुंभी नगर येथें एक लबाड वैद्य रहात असे. त्याचें शिववैरागी असे नांव होतें. त्याची बरोबरी करूं शकेल असा एकहि वैद्य दुनियेंत मिळणें शक्य नाहीं अशा वढाया तो मारी. लबाडीवरच त्याचें पोट भरे. त्याच्या जवळ कांहीं भस्में, आसवें व गोळ्या वगैरे ठेवलेल्या असत.

त्या देशांतला युवराज कसल्या तरी विचित्र आजारानें आजारी पडला. त्याला भूक लागत नसे कीं पाणी पिण्याची इच्छा होत नसे. तो सदा बिछान्यावर पडून राही.

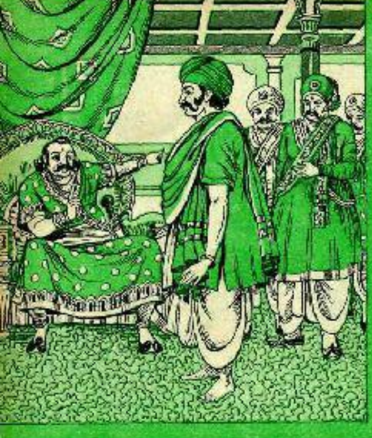
राज वैद्यानें अनेक प्रकारें औषधोपचार करून पाहिला पण गुण पडला नाहीं. राजा फार काळजींत पडला. मंत्र्यांनीं राजाला सुचविलें कीं शिववैरागीला बोलावून एकदां युवराजांना दाखवून पहावें."

"त्याला? तो वैद्य आहे का? धन्वंतरी सारख्याला जें शक्य झालें नाहीं तें त्या लबाडाला शक्य होईल का?" राजानें विचारलें.

"महाराज! मोठमोठ्या वैद्यांनीं हात टेंकले अशा रोग्यांना याच्या औषधानें गुण पडला. कित्येकांना त्यानें पुनर्जन्म पण दिला म्हणें. राजवैद्यांना शक्य झालें नाहीं, तें कदाचित शिववैराग्याच्या औषधानें होईल." राजाचें अधिकारी म्हणाले.

विचार करून राजा म्हणाला—"तुमचें सर्वांचेंच तसें मत असेल तर प्रथम त्याला अशाच कांहीं कठीण रोग्यांना औषध द्यायला सांगा. मी मनाची खात्री करून घ्यावी, म्हणतों." शक्य झालें नाहीं तर त्याला

श्री वा. गं. बोकील



शिरच्छेदाची शिक्षा दिली जाईल. बजावून सांगा त्याला." राजा म्हणाला.

राजाचें म्हणणें मंत्र्यांना रास्त वाटलें. त्यांनीं शिपायांना पाठवून कांहीं रोग्यांना हुडकून आणायला सांगितलें. त्यांना राजवाड्यांतच एका जागीं पलंगावर झोंपविण्यांत आलें. नंतर शिवबैराग्याला बोलावून आणण्यांत आलें. राजा त्याला म्हणाला–"तूं लबाड वैद्य आहेस हें मला कळलें आहे. तुला वैद्यकीची खरी माहिती नसून तूं गोर गरीबांना फंसवून पैसा लबाडीवर मिळवीत आहेस हें साबित झालें तर तुला दंड होईल. तुझें काय म्हणणें असेल तें प्रथमच सांग."

"महाराज ! मी कित्येक रोग्यांना नुसतें बरे तर केलेंच आहे, एवढेंच नव्हे तर यमपाशांतून त्यांना सोडविलें पण आहे. माझा हेवा करणाऱ्यांनीं माझी नालस्ती सुरू केली आहे. मी कोणा कोणाचें तोंड धरूं ? त्यांच्या बोलण्यावर विश्वास करून मला दंड देणें हा न्याय होणार नाहीं." शिव बैरागी म्हणाला.

"तर मग तुला वैद्यकी येते हें तुला सिद्ध करून दाखविलें पाहिजे. माझ्याकडे जुने रोगी आहेत. त्यांना तूं बरे करून दाखविलेंस तर मी तुला राजवैद्याची पदवी देईन. पण जर का कोणाला गुण पडला नाहीं तर तुझें डोकें उडवून किल्ल्याच्या फाटकाला टांगून ठेवीन." राजा म्हणाला.

शिव बैराग्याची बोबडीच वळली. शिपाई त्याला रोग्यांच्या खोलींत घेऊन गेले. राजाचे कांहीं प्रमुख अधिकारी पण बरोबर गेले.

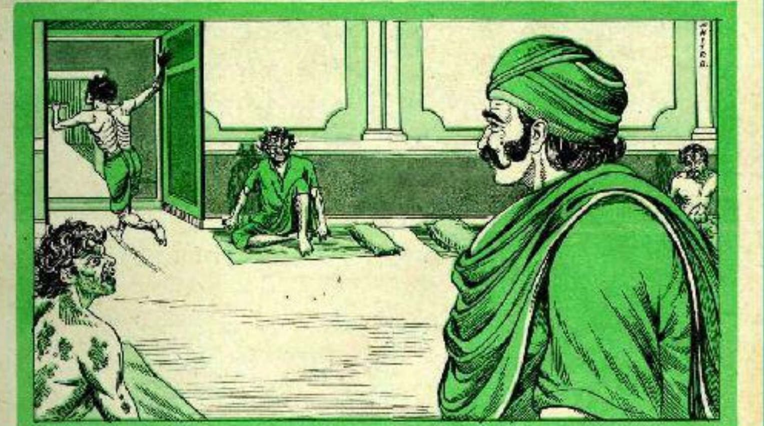
"मी रोग्यांना कांहीं प्रश्न एकांतांत विचारणार आहें." असें सांगून वैद्यानें सर्वांना बाहेर काढलें आणि आंतून दाराला कडी लावून घेतली.

शेजारच्या खोलींत स्वत: युवराज आहेत, हें त्याला माहीत नव्हतें.

नंतर तो लबाड वैद्य रोग्यांना म्हणाला–"माझ्याजवळ एक रामबाण लेप आहे तो लावला कीं तुम्हांला काय वाटेल तो रोग असला तरी बरा होईल. माणसाचें एक हृदय काढून तें पाकांत टाकून त्याचा लेप तयार करावा लागतो. इतर द्रव्यें व औषधी वनस्पती माझ्याकडे आहेत. फक्त तीनदां तो लेप लावला कीं तुमचा सर्व आजार पळून जाईल. सर्वांत जास्त जो कोणी आजारी असेल त्याचें हृदय काढून त्याचा लेप तयार करावा असा माझा विचार आहे." असें सांगून त्यानें एका क्षयरोग्याकडे पाहिलें.

तो क्षयरोगी घाबरून गेला आणि उभा राहून म्हणाला–"मी आजारी आहे असें कोण म्हणतो ? मी छान हिंडतों फिरतों. सर्व कामें स्वत: करतों. मला कोणाचें औषध नको." असें सांगून तो उठला आणि धांवत जाऊन दाराची कडी उघडून पळून गेला.

त्याच्या पाठोंपाठ "मी आजारी नाहीं." असें म्हणत दुसरा रोगी पळाला. असें ओरडत तो गेला. एकेक करून सर्व तेंच



म्हणत बाहेर आलेले पाहून राजाला आश्चर्य वाटलें. स्वतः अश्विनी कुमारांनीं येऊन औषध पाणी केलें असतें तरी एकहि जण उठून जाऊं शकला नसता, आणि हे सर्व स्वतःच्या पायांनीं कसे काय उठून पळून गेले, राजाला कळेना. तें पाहण्यासाठीं राजा स्वतः आपल्या मंत्र्याबरोबर त्या खोलींत गेला. तेव्हां तेथें शिवबैरागी एकटा बसलेला होता. शेजारच्या खोलींतून युवराजाचें हंसणें राजाला ऐकूं आलें.

इतक्या दिवसांनंतर मुलाला हंसत असलेला पाहून राजाला फार आनंद झाला. जवळ जाऊन राजा म्हणाला–" बाळा ! तुला बरें वाटतें आहे ना आतां ? कां, हंसत कां होतास ?"

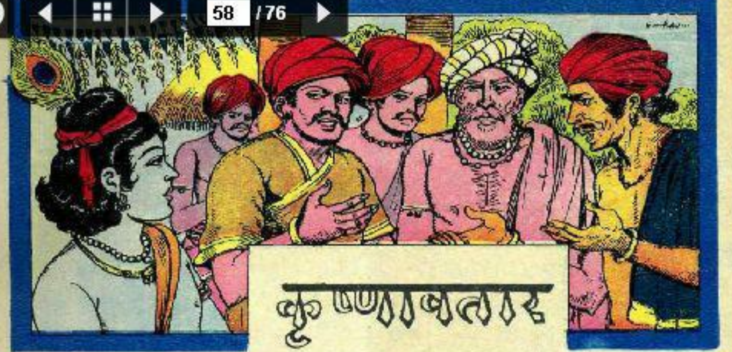
" मला काय झालें होतें ? मला कांहीं झालें होतें का ? मी आजारी नव्हतोंच !" असें म्हणून तो आणखी मोठ्यानें हंसला. त्याच्याकडून राजाला जें घडलें तें सर्व कळलें. लबाड वैद्य मुठींत जीव धरून मान खालीं करून उभा होता. आतां डोकें उडणार, यांत त्याला शंका उरली नव्हती.

राजा त्याच्याकडे वळून म्हणाला–" तूं लुच्चेगिरीनें आजवर पैसे मिळवीत आलास. तरी मी तुला माफ करतों. तूं हा वैद्यकीचा धंदा सोडून दे कसा, आणि आमच्या दरबारीं एक विदूषक म्हणून रहा. युवराज नेहमीं दुःखी असतात. त्यांचें दुःख, थोडें का होईना, हलकें करणें हें तुझें काम."

शिव बैरागी वैद्याचा विदूषक झाला आणि त्यानें निरनिराळ्या गंमती करून युवराजांची करमणूक करून त्यांना खूष ठेवलें.

म्हणून सांगतात थट्टामस्करी देखील कधीं कधीं औषध ठरते.





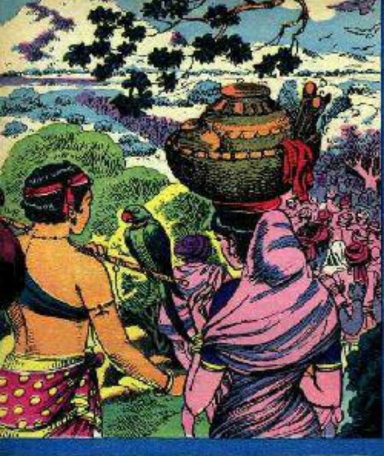
त्या वर्षी पाऊस चांगला पडला. गाई गुरें निरोग होतीं. पीकें पण चांगलीं निघालीं. गुरांना पुरेंसें पुष्कळ गवत होतें. सर्वत्र हिरवळ होती. त्या वर्षीं दुभतें पण चांगलें होतें.

शरद ऋतु आला. हें सर्व इंद्राच्या कृपनें झालें म्हणून नंद वगैरे गवळ्यांनीं त्या वर्षीं इंद्राचे आभार मानण्यासाठीं इंद्रोत्सव करण्याचें योजलें. त्यासाठीं आवश्यक ती सर्व तयारी सुरू झाली. सर्व लहानथोर स्त्री-पुरुष त्या कामाला लागले.

कृष्णानें ती सर्व तयारी पाहून प्रमुख गवळ्यांना त्या सर्वाचें कारण विचारलें–

"ही सर्व तयारी कशासाठीं ? एवढा उत्साह आणि खर्च कोणासाठीं ? कोण्या देवाची पूजा आहे कीं काय ? त्यांत काय मिळणार तुम्हांला ?"

कांहीं वृद्ध गवळी कृष्णाला म्हणाले–"कृष्णा ! सर्व लोकपालक आणि दिक्पालकांचा प्रमुख इंद्र नाहीं का ? त्याच्या कृपेनेंच चांगला पाऊस पडतो. त्याच्याच कृपेनें गाईगुरांना चारा व आपणां सर्वांना दूध दुभतें मिळतें आणि पिकें निघतात. म्हणून त्याला प्रसन्न करण्यासाठीं व त्याचे आभार मानण्यासाठीं उत्सव साजरा करण्याचें सर्वांनीं योजलें आहे."

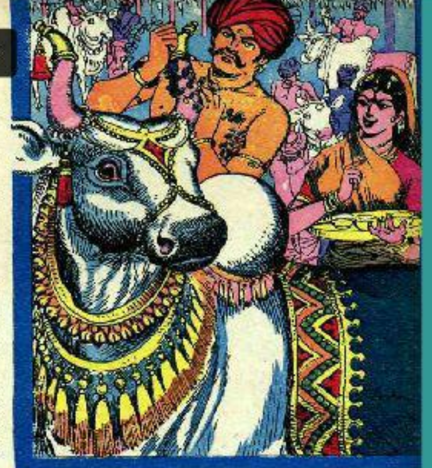


तें ऐकून कृष्ण म्हणाला–"आपण मुख्य करून तीन वृत्ती करतों–शेतकी, व्यापार आणि पशुपालन नाहीं का? जो जी वृति करतो ती वृत्तीच त्याचा देवी असतो. आपण गवळी. रानावनांत राहतों. पशु-पालन ही आपली वृत्ति. गुरांना गवत हवें व सांवलीसाठीं वृक्ष वनस्पती. ते आमत्याला वनांत आणि पर्वतावर मिळतात. म्हणून आपल्याला वन, पर्वत व पशु हेच देव देवी. जें ज्याचें कुलदैवत त्याचीच पूजा करावयाची असते. शेतकरी शेत नांगरतात. नांगर त्यांचा देव. ब्राह्मण यज्ञ यागादि करतात म्हणून अग्नि त्यांचा देव. आपण डोंगरावर आणि पर्वतावर गुरें चरायला घेऊन जातों. पर्वतच आपला देव. म्हणून आपण पर्वताची पूजा करावी. तुम्ही माझें ऐकलें नाहीं तर मला तें मुळींच तुमच्या हिताची गोष्ट मी तुम्हांला सांगत आहें. पण आवडणार नाहीं."

कृष्णानें आपलें निश्चित मत त्या विषयीं दिलें तेव्हां सर्व गवळ्यांनीं विचार करून पाहिला व त्यांना तें बरोबर वाटलें व त्यांनीं तें कबूल केलें. ते असें हि म्हणाले कीं कृष्ण जें म्हणेल तें करायला ते तयार आहेत. कारण तोच त्यांचा रक्षक आहे. त्यानें निरनिराळे पराक्रम दाखवून त्यांची खात्री पटवून दिली होती कीं तो सर्व समर्थ आहे. एवढेंच नव्हें तर देवाचा अवतारच नव्हें तर प्रत्यक्ष देवच आहे.

सर्व गवळ्यांनीं एक मनानें इंद्रोत्सवाचा विचार सोडून दिला आणि पर्वतोत्सव करण्याचें ठरविलें,

पेढे, बरफी, श्रीखंड, बासुंदी, खीर व इतर पक्वान्नें तयार करविलीं. दही, दूध, मध, लोणचीं, चटण्या कोशिंबिरी पापड फेण्या, कुरड्या, लाडू, जिलब्या वगैरे अनेक



पदार्थ टोपल्यांत घालून गाड्यांत भरून किंवा कावडी भरून गोकुल वृंदावन वासि-यांनीं गोवर्धन पर्वताकडे प्रस्थान केलें. लहान थोर स्त्री पुरुषांना हा एक नवा आणि गमतीदार उत्सव वाटला.

गोवर्धन पर्वतावर एक सपाटशी जागा पाहून शेणानें ती सारवून स्वच्छ करून बैठकी टाकण्यांत आल्या आणि तेथें गिरिपूजा कृष्णाच्या खास देखरेखीखालीं सुरू झाली.

जे जे खाद्यपदार्थ आणण्यांत आले होते त्यांचा नैवद्य पर्वताला दाखविण्यांत आला. गवळ्यांनीं फुलें वाहून पर्वताला श्रद्धा व भक्तिपूर्वक नमस्कार केला.

सर्व पुजा करण्यांत मग्न असतां स्वत: कृष्ण पर्वताच्या शिखरावर प्रगट झाला. सर्व चकित होऊन त्याच्या कडे पाहूं लागले. तो आपल्या एका हातानें सर्व नैवेद्य उचलून खात होता. नंतर म्हणाला–"मी तुमची सर्वांची भक्ति पाहून प्रसन्न आहें. मीच पर्वत रूपीं येथें हजर आहें. म्हणून तुम्ही माझीच आराधना करावी. असें केल्यानें तुमच्या सर्व इच्छा पूर्ण होतील, गोधन वाढेल व त्या अमृतास रखें गोड दूध देतील. मीच कामरूपें सर्वदा तुमच्या हृदयांत वास करतों." असें सांगून पर्वत शिखरावरचा तो कृष्णरूप देव अदृश्य झाला.

गोपपालकांनीं पर्वतशिखरावरचा पर्वता-कार कृष्ण व त्यांच्या मधला कृष्ण दोघांना एकाच वेळीं पाहून हात जोडून त्याला नमस्कार केला.

नंतर त्यांनीं आपल्या गुरांच्या शिंगांना रंग लावून त्यांची पुजा केली. त्यांच्या गळ्यांत घंटा बांधल्या. लता व वेल त्यांच्या मस्तकावर बांधून त्यांना सजवलें आणि त्यांच्यासह गोवर्धन पर्वताला प्रदक्षिणा घातली. नंतर त्यांनीं ब्राह्मण संतर्पण केलें.



तो यज्ञ संपल्यानंतर जें कांहीं उरलें तें प्रसाद म्हणून वांटून घेतलें. उत्सव संपला. सर्व कृष्णाबरोबर वृंदावनला परत आले.

तिकडे स्वर्गांत इंद्राला कृष्णाच्या चिथावणीनें गवळ्यांनीं आपला अपमान केल्याचा राग आला. त्यानें संवर्त वगैरे मेघांचें आवाहन केलें आणि म्हणाला—"पाहिलेंत वृंदावनचा नंद व त्याचे अनुयायी गवळी यांना गर्व झालेला दिसतो आहे. त्यांनीं या वर्षीं माझी पूजा करण्याचें सोडून कृष्णाच्या सांगण्याप्रमाणें एका लहानशा डोंगराची पूजा केली आहे. पण मी हा अपमान निमूटपणें सहन करून स्वस्थ बसणार नाहीं. तुम्ही वृंदावनला जाऊन लागोपाठ सात दिवस इतका पाऊस पाडा कीं गवळ्यांना धांवत माझे पाय धरायला यावें लागलें पाहिजे. त्यांचें गोधन वाहून गेलें पाहिजे तेव्हां त्यांची खोड मोडेल. तुम्ही ही कामगिरी बजाविलीत तर माझ्या मनाचें समाधान होईल. मी तुमच्याबरोबरच येईन व आकशांतून तुमचा पराक्रम पहात राहीन."

गोकुळांतल्या रहिवाश्यांना ईशान्य दिशेकडून आकाशांत विजा चमकूं लागलेल्या दिसल्या. सोसाट्याचा वारा सुरू झाला. उष्मापण इतका वाढला कीं घरांत बसून राहाणें असह्य झालें. जमिनी तापल्या व शरद ऋतूंत ग्रीष्म ऋतूचा भास होऊन सर्व चकित झाले.

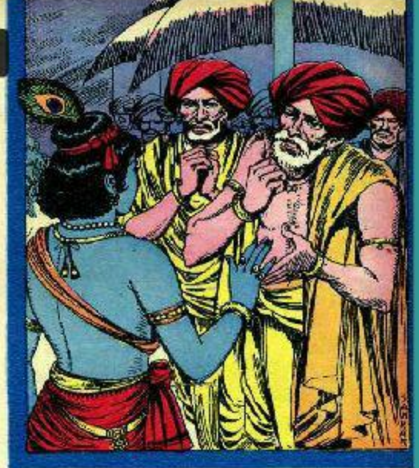
पूर्वेकडे मेघ गर्जना सुरू झाली. "ही अकाल वृष्टि कोठून?" सर्वांच्या मनांत हा एकच प्रश्न होता. पाहतां पाहतां काळ्या ढगांनीं सूर्याला झांकून टाकलें. सर्व आकाश काळें झालें आणि दिवसा रात्रीसारखा पडला. विजा चमकूं लागल्या, गारा पडूं लागल्या आणि इतका मोठा पाऊस

पडूं लागला कीं आकाश व जमीन एक दिसूं लागली.

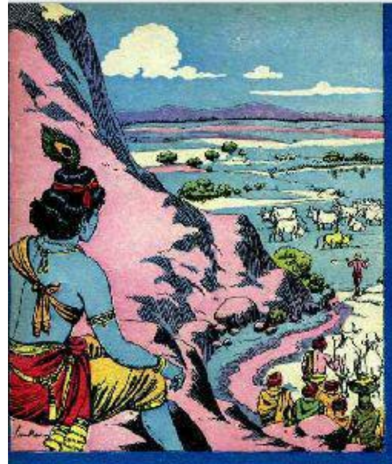
तो पाऊस पाहून गवळी घाबरून गेले. प्रलयकाळ येऊन ठेपला असेंच सर्वांना वाटूं लागलें आणि आतां आपलें कसें रक्षण होणार याची काळजी वाटूं लागली. पळायचें तरीं कोठें? कारण जिकडे पहावें तिकडे पाणी. झाडें तुटून पडत होतीं. घरांची छपरें उडून गेलीं. गोठ्यांतून पाणी शिरलें. गुरें घाबरून ओरडूं लागलीं आणि सैरावैरां पळूं लागलीं सर्व दृश्य भयंकर होतें.

सर्व गवळी घाबरून कृष्णाकडे आले आणि म्हणाले—"कान्हा! तूंच आतां आमचें रक्षण कर! तूं तारलेंस तरच तरणार आम्ही."

इंद्रानें कोप केला आहे त्याचा मत्सराग्नि भडकला आहे, हें कृष्णानें ओळखलें. सुडाच्या भावनेनें तो हें सर्व करीत आहे. त्याला वाटत असावें कीं गवळी त्याच्याकडे धांवत येऊन क्षमा मागतील व कृष्णाला नांवें ठेवतील. अशा तऱ्हेनें कृष्णाचा गर्वभंग होईल. परंतु कृष्णानें इंद्राचाच गर्वभंग करण्याचें ठरवून गोवर्धन पर्वतच उचलला आणि छत्रीसारखा हाताच्या आधारें डोक्यावर धरला. त्याबरोबर पर्वतावरचे मोठमोठे दगड कोसळले. सांप घाबरून बिळांतून बाहेर आले. झाडें उपटून पडलीं. वाघ गुहेंतून बाहेर आले. गुहेंत बसून तप करणाऱ्या तपस्वी मुनींची तपश्चर्या भंग झाली.



कृष्णानें गोवर्धन पर्वत उचलून सर्व गवळ्यांना आपल्या गाई गुरांसह त्या पर्वताच्या खालीं निवाऱ्याला यायला सांगितलें. म्हणाला—"तुमच्या केसालाहि धक्का लागणार नाहीं. सर्व गवळी आपापलें सामान, बायका, मुलें व गुरें घेऊन पर्वताखालीं येऊन उभे राहाले.



सात दिवस पाऊस पडल्यावर इंद्र आपल्या मेघांच्या सैन्यासह परत गेला. आकाश पुन्हां निरभ्र झालें. गवळी आपल्या गाई गुरांना घेऊन परत आपापल्या घरीं गेले. कृष्णानें यथास्थानीं पर्वत ठेवून दिला आणि झाडावर बसून डोंगरावर चरूं लागलेल्या गाईंचीं गंमत पाहूं लागला.

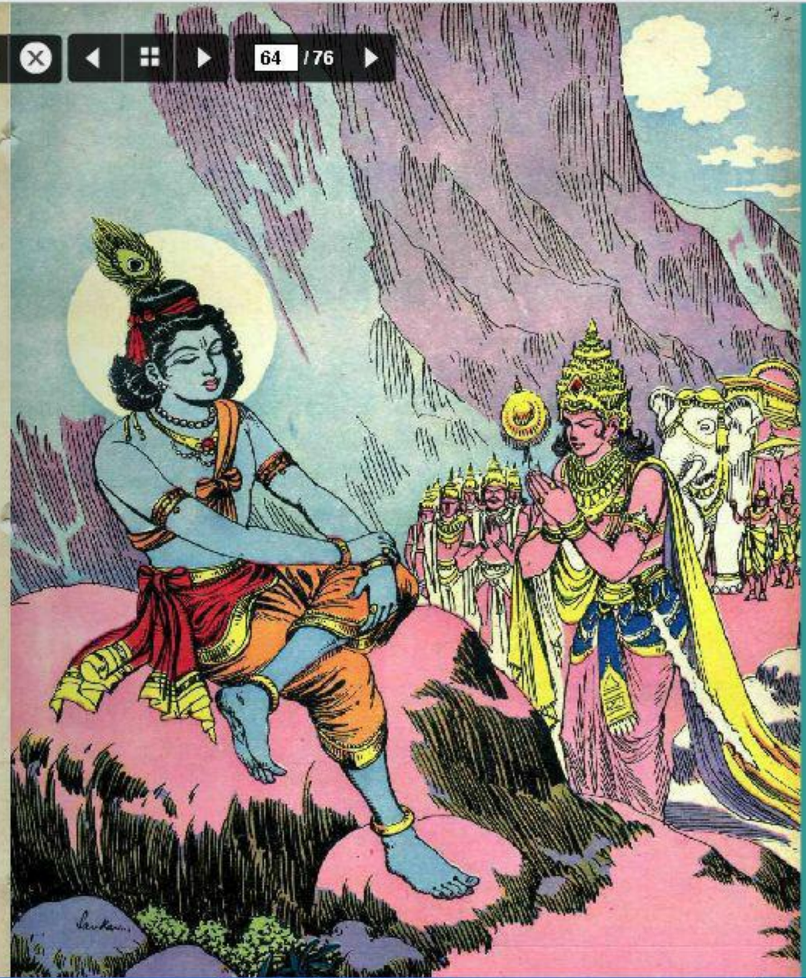
कृष्णानें दाखविलेला तो चमत्कार पाहून इंद्राला स्वस्थ कसें बसविणार? त्याला कृष्णाची दहशत बसल्यासारखी झाली. म्हणून तो ऐरावतावर बसून व वज्र धारण करून कांहीं अनुयायांसह भूलोकीं, गोवर्धन पर्वतावर बसलेल्या कृष्णाजवळ आला. कृष्णाकडे पाहतांच त्याला कृष्णाचें सत्स्वरूप दिसलें. तो ऐरावतावरून खालीं उतरला व कृष्णाला साष्टांग प्रणिपात केला.

कृष्ण, इंद्राकडे जणुंकांहीं त्यानें पाहिलेंच नाहीं अशा तऱ्हेनें जागच्याजागीं हलल्या डुलल्याशिवाय बसून होता. त्यावरून कृष्णाला फार राग आला आहे हें इंद्रानें ओळखलें आणि तो कृष्णाचें स्तोत्रगान करूं लागला. गोपबालकाचें घेऊन रूप स्वतः देवाधिदेव विष्णूनें अवतार धारण केला आहे हें त्यानें ओळखलें नव्हतें आणि दुरभिमानें अतिवृष्टि करून स्वतःवर देवाचा कोप करून घेतला होता. नंतर त्यानें गोपति म्हणून कृष्णाचा अभिषेक करून त्याला दिव्य आभरणें देऊन त्याचा सत्कार केला.

शेवटीं इंद्र म्हणाला—"कंस व त्याचे अनुयायी तुझा नाश करण्याचा विचार करीत आहेत. तुझ्या हातीं त्या सर्वांचा संहार होईल. कंसाचा वध करून तूं राजा होशील. तुझ्या आतेच्या पोटीं युधिष्ठिर व भीम यांचा जन्म झाल्यानंतर माझा अंश







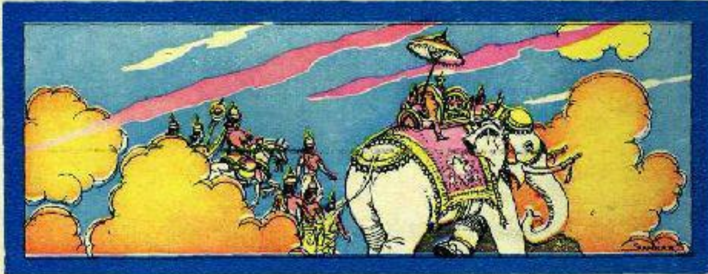
अर्जुन जन्मला आहे. तो तुझा सखा भक्त होऊन तुझ्या आश्रयाला येईल. तूं त्याचें रक्षण कर आणि कीर्ति संपादन करून दे. पुढें कौरव पांडवांचें युद्ध होईल. त्या युद्धांत तुझ्या मदतीनें त्याला जय लाभेल असें कर. एवढें माझें मागणें आहे."

कृष्ण म्हणाला—"माझी आते कुंती हिचीं मुलें व ती पांच हि भावंडें पराक्रमी आहेत. त्यांच्यांत देवांचा अंश आहे. ते सर्व भूमीचे अधिपती होतील. त्यांच्यापैकीं मधला अर्जुन असामान्य पराक्रमशाली होईल. हें सर्व मला प्रथम पासूनच माहीत आहे. तूं जें मागणें मागितलें आहेस तें मी सर्व करीन. तूं आलास हें पण बरें झालें. आतां तूं निश्चित रहा."

इंद्रानें कृष्णाला साष्टांग नमस्कार केला आणि ऐरावतावर बसून आपल्या अनुयायां-सह इंद्रलोकीं परत गेला. नंतर कृष्ण डोंगरावरून उतरून खालीं वृंदावनला घरीं आला.

तो आल्याबरोबर सर्व गवळ्यांनीं त्याला घेरलें. तो सामान्य मनुष्य नसून देवाचा अवतार आहे हें त्यांना छान कळलें होतें. हात जोडून त्यांनीं त्याला विचारलें—"कृष्णा! अरे, खरें सांग, तूं कोण आहेस आणि असा आम्हां गरिबांच्या मध्यें लपून कां बसला आहेस? तूं तर त्रिलोक रक्षक आहेस. मग गाई चरायला गवळ्यांच्या घरीं कां जन्मलास! तुझें भय वाटूं लागलें आहे आम्हांला."

कृष्ण हंसून म्हणाला—"मी तुमच्या पैकींच एक आहें. मग हा प्रश्न कशाला?" तें ऐकून सर्व आश्चर्यचकित होऊन आनंदानें कौतुक करीत कृष्णाकडे पाहूं लागले.





अरण्यपुराण

[११]

मौवलीला मनुष्यांनीं आपल्या समाजांतून पळवून लावलें. म्हणून पुन्हां रानांत रानटी जनावरासारखें आयुष्य कंठणें हा एकच मार्ग त्याला उरला. लांडग्यांचा कळप जेथें जमा होई त्या डोंगराच्या शिखरावर वाघोबाचें कातडें एका जागीं ठेवून तो म्हणाला—"मला आतां तुमच्या कळपा-बरोबर राहून शिकार करणें शक्य नाहीं. फक्त चार लांडग्यांना बरोबर घेऊन शिकार करण्याचें ठरविलें आहे."

त्यानें लांडगा व लांडगीण दोघांना त्याला जो अनुभव आला होता तो समजावून सांगण्याचा यत्न केला. वाघोबाचें कातडें काढण्यासाठीं जो सुरा त्यानें वापरला होता तो दाखविला. एकू व 'मोठा भाऊ' दोघांनीं गाई म्हशींना वाघोबाच्या अंगावर पळविण्यासाठीं काय युक्ति केली हें वर्णन करून सांगितलें. तें सर्व ऐकण्यासाठीं अस्वल डोंगरापलीकडून तेथें आलें होतें. मौवलीनें दाखविलेला पराक्रम ऐकून काळ्या वाघाला परमानंद झाला.

तोंपर्यंत छान उजाडलें होतें. परंतु कोणाला झोंपण्याचें भान नव्हतें. एका बाजूनें सूर्य वर येत होता व दुसऱ्या बाजूनें वाघाच्या कातड्याचा सुटलेला वास घेऊन लांडगिणीच्या मनांत गुदगुल्या होत होत्या.

मौवली म्हणाला—"हें सर्व एकू व 'मोठा भाऊ' दोघांच्या मदतीशिवाय शक्य झालें नसतें.

शेवटचें मलपृष्ठ



लांडगा म्हणाला–"बरें झालें, आमचा मुलगा आम्हांला परत मिळाला. किती अनुभव घेऊन आला आहे? त्याचे पाय चाटण्यालायक देखील मी नाहीं. मनुष्य जातीशीं नाहीं तरी आपलें काय काम?"

"खरेंच कीं, काम काय आपल्याला?" अस्वलानें व काळ्या वाघानें दुजोरा दिला.

मौवलीनें लांडगिणीच्या पोटावर खुशींत डोकें ठेवलें व स्मित करून म्हणाला–"मी मनुष्यांचे तोंडदेखील पाहूं इच्छित नाहीं."

"पण त्यांनीं संबंध जोडायचा ठरविलें तर तूं काय करणार?" एकूनें विचारलें.

"आम्ही पांच जण आहों कीं!" 'मोठा भाऊ' म्हणाला.

"या शिकारीच्या वेळीं कदाचित आम्ही सुद्धां राहूं." काळा वाघ आपली शेपटी ऐटींत हलवीत व अस्वलाकडे पहात म्हणाला. नंतर तो एकूकडे वळून म्हणाला–"आतां मनांत मनुष्यांचा विचार कशाला आणतोस?"

ऐक, सांगतों, कां तें!" म्हणत एकू सांगूं लागला–"मौवलीनें वाघाचें कातडें पुरून टाकल्यानंतर मी गांवापर्यंत गेलों होतों आणि रानटी लोक ज्या पायवाटेचा उपयोग करीत असत ती वाट मी दिसणार नाहीं अशी करून आलों आहें. परंतु एक वटवाघूळ या झाडावरून त्या झाडावर जात असतां म्हणालें–"मनुष्यांचें गांव मध-माशीच्या पोळ्यासारखें कामांत गर्क दिसलें."

"तूं काय पाहिलेंस रे?" मी विचारलें.

"गांवाच्या फाटकाजवळ 'तांबडें फूल' (म्हणजे पेटलेला जाळ) उमललें आहे. त्याच्या चारी बाजूला लोक बंदुकी घेऊन बसले आहेत." वटवाघूळ म्हणालें.

एवढें सांगून एकू पुढें म्हणाला–"मनुष्य उगाच बंदूक घेऊन बसत नाहीं, हें मला छान ठाऊक आहे. ते लवकरच आपली वाट अडवून बसणार. कदाचित येत हि असतील. म्हणून सर्व सावध व्हा!"

"पण कां? त्यांनींच मला जातीबाहेर काढलें. त्यांना आतां माझ्याशीं काय काम?" मौवली रागानें म्हणाला.

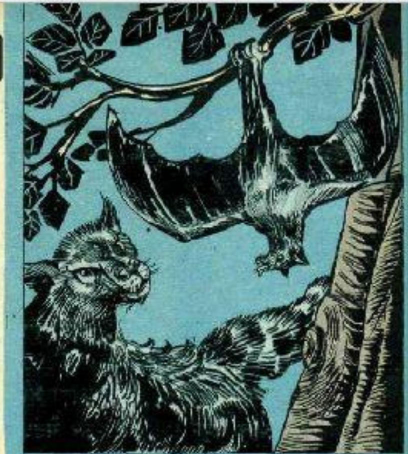
"बाबा रे तूं मनुष्यच. किती झालें तरी तुझे मनुष्य कां आणि काय काय करतात हें तुलाच माहिती!" एकू म्हणाला.

लगेच मौवलीचा सुरा चमकला व त्यानें तो जमिनींत खोंचला. एकूच्या पायाला लागतां लागतां चुकला.

"तूं पुन्हां मला मनुष्यांतला सांगून हिणविलेंस तर सांगून ठेवतों, मला खपणार नाहीं." मौवली चाकू ठेवीत म्हणाला.

एकू चाकू रोंवला होता ती जागा पाहून म्हणाला–"मनुष्यांत कांहीं काळ राहल्यानें तुला कमी दिसूं लागलें आहे असें वाटतें. चाकू मारायला तुला जितका वेळ लागला तेवढ्यांत मी हरणाला धरून आणीन."

काळा वाघ एकदम उभा राहून व दूरवर एकदा पाहून वोबडी वळल्यासारखा सर्वांकडे पाहूं लागला. 'मोठा भाऊ' पण काळ्या वाघाजवळ येऊन उभा राहाला व त्यानें तसेंच



दूर वर पाहिलें. त्याची चर्यापण बदललेली दिसली. एकू पन्नास पाऊणशें पावलें त्या दिशेनें धांवून पाहून आला व त्याचे पाय-देखील गारठले. त्यांना नुसत्या वासानें जें कळे तें मौवलीला कळत नव्हतें. त्याला पूर्वी तें जितकें कळे तितकें, मनुष्य वस्तींत राहून आल्यामुळें कीं काय कळतनासें झालें.

"मनुष्य...." एकू समोरच्या पावलावर डोकें ठेवून म्हणाला.

"बलदेव आपला पाठलाग करीत येत आहे. ती पहा, त्याच्या बंदूकीची नळी." मौवली खालीं बसत म्हणाला.







"मनुष्य या बाजूला येणार, हा संशय मला पहिल्यापासूनच होता." एकू म्हणाला.

मौवलीचे चारी भाऊ दबा धरून डोंगराच्या पायथ्याकडे जाऊन झुडपाच्या आड लपून बसले.

"कोठें निघालांत?" मौवलीनें त्यांना विचारलें.

"दुपारपर्यंत त्यांच्या समाचाराला जात आहों. त्यांचा खूप समाचार घेऊन येतों." मोठा भाऊ म्हणाला.

"परत या बरें का! मनुष्य मनुष्याला खात नाहीं." मौवली म्हणाला.

"या पूर्वी मी तुला नुसना मनुष्य म्हटला त्या रागांत तूं मला सुरा मारायला निघाला होतास." एकू म्हणाला.

भाऊ भीत भीत परत आले.

"मी जें कांहीं करतां, त्या सर्व गोष्टींचा जाब द्यायला हवा का?" मौवली रागानें म्हणाला.

"हाच तो मनुष्य! हेंच मनुष्यासारखें बोलणें झालें. उदयपुराच्या पिंजऱ्याजवळ मनुष्य असेंच कांहीं तरी बोलत होते." बाघ्या मनांतल्या मनांत म्हणाला. परंतु उघड म्हणाला—"या खेपेस हा म्हणतो आहे तें बरोबर आहे. हे लोक टोळी करून येतात शिकारीला. इतर काय करतील हे समजून घेतल्याशिवाय एकट्याला मारणें वेडेपणाचें होईल. ह्या मनुष्याला काय हवें आहे हें पाहायला हवें."

"आम्ही नाहीं येत. तूं एकट्यानें कर शिकार. एवढ्या वेळांत आम्ही त्याचें मुंडकें आणून टाकलें असतें." 'मोठा भाऊ' म्हणाला.

[पुढील अंकीं चालू]



६५. मार्तंडाचें देऊळ

हें एक फार जुनें काश्मीरच्या खोऱ्यांत पठारावर बांधलेलें सूर्याचें देऊळ आहे. १२०० वर्षांपूर्वी हें देऊळ बांधलें, असें सांगतात. याच्या शिल्पकलेवर ग्रीक छाप दिसते. हें अनंतनाग (इस्लामाबाद) पासून कांहीं अंतरावर आहे. हें देऊळ मोडकळीस येण्यास काय कारण झालें, सांगतां येत नाहीं.

